

Hz. Osmân (23-35/644-656) Döneminde Denizcilik Faâliyetleri*

Murat Öztürk**

Öz

Hz. Osmân b. Affân, hilâfeti zamanında kazanılan deniz zaferleriyle temâyüz etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun denizdeki üstünlüğü devam ettiği sürece Bilâdü's-Şâm ve Mısır'daki hâkimiyetlerinin tehdit altında olduğunu ve Bizans'a karşı mücâdelenin donanmanın desteği olmadan yürütülemeyeceğini fark eden ilk devlet adamı olan Suriye (Şâm) Vâlisi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. 60/680) deniz seferleriyle ilgili isteklerini ilk başta selefi Hz. Ömer b. el-Hattâb (13-23/634-644) gibi reddeden Hz. Osmân, en nihâyetinde onun denize açılma isteğini bâzı şartların yerine getirilmesi koşuluyla kabul etti. Hz. Osmân'dan aldığı izinle denizcilik faâliyetlerini hızlandıran Muâviye b. Ebû Süfyân önderliğinde Müslüman Araplar, Kıbrıs, Ervâd (Arados), Sicilya, Rodos, Kos, Girit adalarına ve Endülüs'e seferler düzenleyerek çok miktarda ganîmet elde ettiler. Kaynakların verdiği bilgilere göre bu dönemde İstanbul'a da deniz seferi yapan Müslüman Araplar, 31 (652) veya 34 (655) yılında Antalya'nın Finike (Phoenix) ilçesi açıklarında, İmparator II. Konstans'ın (641-668) kumandası altındaki Bizans donanmasını İslâm tarihinde *Zâtü's-*

* Bu makale 25 Nisan 2019 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde düzenlenen *Hz. Osman Sempozyumu*'nda sunulan ve mezkûr üniversite tarafından yayımlanan bildirinin yeni verilerle genişletilmesi sûretiyle hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, ozturkmk@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5633-9578.

Savârî adıyla anılan muhârebede yenmek sûretiyle ilk büyük deniz zaferini elde ederek Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetine son verdiler. Bu makalede Müslümanların denize açılma sebepleri, bahrî anlamda kıyı şehirlerinde yürüttükleri faaliyetler, tertip edilen çıkarma harekâtları öncesinde yapılan hazırlıklar ve seferlerin neticeleri hem İslâm hem de Hıristiyan kaynaklarında verilen bilgilerin ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Osmân, Muâviye, Akdeniz, adalar, çıkarmalar, kıyı şehirleri, Zâtü's-Savârî.

Maritime Activities During The Period of Caliph 'Uthmân b. 'Affân (23-35/644-656)

Abstract

'Uthmân b. 'Affân shined through the sea victories at the time of his caliphate. Mu'âwiya b. Abî Sufyân (d. 60/680), the governor of Syria (Shâm), was the first statesman to realize that as long as Byzantium's rule in the sea continued, their dominance in Bilâd al-Shâm and Egypt was under threat and that the struggle against Byzantium could not be carried out without the support of the navy. Although Mu'âwiya's requests for naval expeditions were initially rejected by 'Uthmân just like the former Caliph 'Umar b. al-Khattâb (13-23/634-644), he accepted his request to sail only if certain conditions were met. Under the leadership of Mu'âwiya b. Abî Sufyân, who accelerated his maritime activities with the permission of 'Uthmân, the Muslim Arabs made expeditions to Cyprus, Arados, Sicily, Rhodes, Cos, Crete Islands and Andalusia. According to the information given by the sources, Muslim Arabs who made the sea expedition also to Istanbul in this period, defeated the Byzantine navy under the command of Emperor Constans II (641-668) around Antalya Phoenix in the battle called *Dhât al-Sawârî* [The Battle of Masts] in Islamic history in 31 (652) or 34 (655). This was the first major naval victory achieved by Muslim Arabs and it ended Byzantium's dominance in the Eastern Mediterranean. In this article, the reasons for the sailing of Muslims, the activities carried out in coastal cities in maritime sense, the preparations made before the landing operations and the results of the expeditions will be evaluated in the light of both Islamic and Christian sources.

Keywords: 'Uthmân, Mu'âwiya, Mediterranean, islands, landings, coastal cities, Dhât al-Sawârî.

Giriş

İslâm'ın yayılma sürecinde Akdeniz havzasında en büyük donanma gücüne sâhip olan Bizans İmparatorluğu'nun varlığı Müslümanların denizcilik alanında gelişmesi ve ilerlemesinde esas faktör idi. İslâm coğrafyasının Akdeniz'e doğru genişlemesi neticesinde 2,5 milyon km²'lik bir saha olan ve Romalıların "*Mare Nostrum*" (*Bizim Deniz*) şeklinde isimlendirdikleri mezkûr havza; cihad ve müdâfaa unsuru olarak Müslümanların ilgi alanına girmiş oldu.

Müslümanlar her ne kadar ilk dönemlerde kendileri için "*yabancı*" olan denize karşı çekingen ve temkinli bir tavır takınmışlarsa da fütûhatın semereleri olan kıyı kentlerini muhâfaza etmek için denizden istifâde etmenin lüzumunu zaman içinde kavramış ve İslâmiyet'in cihad kavramı çerçevesinde karada yaptıkları faâliyetleri denize de taşıyarak kendilerine yeni bir saha açmışlardır.

İslâm denizcilik tarihi üzerine çalışan birçok Batılı araştırmacı İslâm dünyasının ilk dönemlerde denizden korktuğunu iddia etse de¹ Müslüman tarihçilerin büyük bir kısmı bu hususu reddetmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde böyle bir korkuya yer verilmemekle birlikte sâdece halifeler ile vâlilerin bu endîşeyi paylaştıkları ifâde edilebilir.² Nitekim Müslümanların deniz seyahatleri düzenlemelerini ve denizlerden istifâde etmelerini tavsiye eden birçok hadis kaynaklarda zikredilmektedir. Arapları deniz ile ilgili çekincelerinden kurtarmak için bahsedilen hadislerden bâzıları şunlardır: "*Deniz (savaşı) şehidi, (sevap bakımından) iki kara (savaşı) şehidine bedeldir.*"³ "*Bir deniz savaşı, (harp bakımından) 10 kara savaşına bedeldir. Deniz (savaşın)da başı dönen (gazi), yüce*

1 Arapların deniz hakkındaki korkuları, bâtil inançları hakkında geniş bilgi için bkz.: Richard LeBaron Bowen, "Maritime Superstitions of the Arabs", *American Neptune*, no. 15, 1955, p. 5-48; Lawrence I. Conrad, "Islam and the Sea: Paradigms and Problematics", *Al-Qantara*, vol. 23, no. 1, 2002, p. 123-154. "*Balıkların duâlarındansa develerin geçirmesini dinlemek daha iyidir*" gibi Arap deyişleri Arapların denize ve bahrî yolculuğa karşı içten gelen bir hoşlanma durumunu açıklamaktadır. Bkz.: Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Edinburg, 1999, p. 557.

2 Hassan S. Khalilieh, *Islamic Maritime Law-An Introduction*, Leiden – Boston – Köln, 1998, p. 1; Vassilios Christides, "Navies, Islamic", *Dictionary of the Middle Ages*, ed. Joseph R. Strayer, vol. 9, New York, 1989, p. 73; Hassan S. Khalilieh, "Navigation", *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopaedia*, ed. Josef W. Meri, vol. 2, New York – London, 2006, p. 555. İslâmiyetten önce Arapların denizcilik faâliyetleri ve Hicaz Araplarında deniz tasavvuru hakkında bkz.: Enver Abdülâlim, *el-Milâha ve 'Ulümü'l-Bahr 'Inde'l-'Arab*, Kuveyt, 1979, s. 15-21.

3 Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace, *Sünenü İbn Mâce*, "Kitâbu'l-Cihad", 10.

*Allah katında kara (savaşın)da kanı içinde kıvranan kimse gibidir.*⁴ Başka bir rivâyete göre ise süt halası olarak bilinen Ümmü'l-Harâm'ın evinde öğlen uykusuna yatmış olan Hz. Peygamber'in gülerek uyanması üzerine Ümmü'l-Harâm bunun sebebini kendisine sormuş, Hz. Peygamber de “*Ümmetimden bir grubun şu deniz üstünde kralların tahtlarına kuruldukları gibi gemilere binerek (Allah yolunda savaşa) gittiklerini gördüm (de ona güldüm).*” şeklinde cevap vermiştir.⁵ Khalilieh,⁶ hadislerin deniz seferine karşı oluşmuş ön yargıyı kırmaya yönelik olduğunu belirtmekte ve denizde din adına girilen muhârebeye iştirak etmek isteyen acemi askerleri yüreklendirmek için bir gereklilik olduğunu ifâde etmektedir.

İslâm'ın yayılış tarihinde deniz yolculuğu ilk defa Habeşistan'a hicret sırasında yapılmıştır. Yine deniz yoluyla geri dönen muhâcirlere Habeş Necâşîsi Ashame'nin tahsis ettiği gemiler, yolcularını Medîne'nin Câr⁷ Limanı'na indirmiştir.⁸ Hicretin 7. yılında (628) İslâmiyet'i kabul eden Eş'ar Kabîlesi'ne mensup 52 kişi, Yemen'den Medîne'ye gitmek üzere bir gemiye binmişti. Ancak kuvvetli rüzgâr onları Habeşistan'a doğru sürükleyince Mekke'den harekete geçen muhâcirler zikredilen kabîle mensuplarını kurtarmış ve Müslümanların Hayber'i fethi sırasında oraya ulaşmışlardı. Öyle ki bu kimselere “*gemi adamları* أهل السفينة” adı verilmişti.⁹ Hz. Peygamber ise Mûte Savaşı sırasında Eş'ar Kabîlesi'ne mensup bir sahâbînin başında bulunduğu heyeti gemiyle Eyle'ye (Akabe) göndermiştir (8/629).¹⁰ İslâm denizcilik tarihinin başlangıcı olarak kabul edilebilecek ilk önemli hâdisenin ise Mekke'nin fethinden yedi ay kadar sonra vuku bulduğu görülmektedir. Nitekim hicretin 9. senesinin Re-

4 İbn Mace, *Sünenü İbn Mâce*, “Kitâbu'l-Cihad”, 10.

5 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî, “Kitâbu'l-Cihad ve's-Siyer”, 3, 8, 63; Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, “Kitâbu'l-ikame”, 49; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistani, “Kitâbu'l-Cihad”, 10. Ayrıca bkz.: Khalilieh, *a.g.e.*, p. 4.

6 Khalilieh, *a.g.e.*, p. 1-2.

7 Eskiden Medîne'nin Kızıldeniz kıyısındaki zahîre ithal limanı olan ve bugün Büreyke adıyla anılan bu küçük yerleşim yeri hakkında bkz.: Abdülkerim Özeydin, “Câr”, *DİA*, cilt 7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s. 157-158.

8 Syed Sulaimân Nadvî, *The Arab Navigation*, trans. to English Syed Şabâhuddîn 'Abdur Raḥmân, Lahore, 1966, p. 31; Murat Öztürk, “Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 17; Nebi Bozkurt, “Bahriye”, *DİA*, cilt 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 496.

9 Nadvî, *a.g.e.*, p. 31-32; Öztürk, *a.g.e.*, s. 17.

10 Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1962, s. 175; a.mlf., *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, 1998, s. 283.

bülevvel ayında (Haziran-Temmuz 630) Mekke'nin limanı olan Şuaybe açıklarında gemilere binmiş korsanların görülmesi üzerine Resûlullah, Alkame b. Mücezziz el-Müdlîcî (ö. 20/641) kumandasında 300 kişiden oluşan bir kuvveti korsanların üzerine gönderdi. Sâhile yakın bir adaya çıkarma yapan Müslümanlar karşısında bu korsanlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu hâdise Hz. Muhammed'in sağlığında kaynakların zikrettiği yegâne deniz seferidir.¹¹ Hz. Peygamber döneminde Arap Yarımadası'nda İslâmiyet'i yayma ve pekiştirme çabaları sürdüğü için bu dönemde Müslümanlar tarafından denizdeki faâliyetlere çok da ehemmiyet verilmemişti. Bununla birlikte ifâde etmek gerekir ki, Araplar, Hz. Muhammed zamanında denizden tamâmen kopmamışlar ve denizcilik faâliyetlerinde bulunmuşlardır. Nitekim Peygamber'in korsanlar üzerine sınırlı sayıda da olsa askerî birlik göndermesi denizde muhârebe edebilecek bir güce sâhip olduklarının işâreti kabul edilebilir.

Hz. Muhammed döneminde İslâmiyet, Arabistan sınırlarının ötesine geçmemiş, ancak Hz. Ebû Bekir devrinde (11-13/632-634) Irak ve Bilâdü'ş-Şâm'a doğru kayda değer bir ilerleme sağlanmıştı. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos (913-959) tarafından Hz. Ebû Bekir zamanında Kıbrıs Adası'na bir sefer düzenlendiğinden bahsedilse de,¹² İslâm kaynaklarında bu kaydı teyit eden mâlûmat bulunmamaktadır.

Hz. Ömer (13-23/634-644) devrinde ise İslâmiyet bir yandan İran ve Basra Körfezi, öte yandan Bilâdü'ş-Şâm ile Mısır'a kadar intişar etmiştir. Bilâdü'ş-Şâm ve Mısır'ın Müslüman orduları tarafından süratle ele geçirilmesi, Akdeniz'de yeni bir deniz çağının doğmasına vesîle olmuştur.¹³ Hz. Ömer döneminde Bizans'a karşı yapılacak mücâdelenin, donanmanın desteği olmadan yürütülemeyeceğini fark eden ilk devlet adamı olan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın denize açılma isteğini istişârelerden sonra reddeden Hz. Ömer, Muâviye'den kıyı limanlarını güçlendirmesini, istihkâmlarını ve surlarını tâmir ettirerek, kalıcı garnizonlar

11 Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 176; a.mlf., *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, cilt 1, İstanbul, 1980, s. 295-296; a.mlf., *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 283; Öztürk, *a.g.e.*, s. 17; Bozkurt, *a.g.m.*, *DİA*, cilt 4, s. 496. Hz. Peygamber dönemi hakkındaki muhtelif rivâyetler için ayrıca bkz. Nadir Özkuyumcu, "Râşid Halifeler Döneminde Yapılan Deniz Seferleri", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti 2: Râşid Halifeler Dönemi*, (içinde), ed. Ahmet Önkâl - Mehmet Ali Karpaz, İstanbul, 2018, s. 252-253.

12 Constantinos Porphyrogenetos, *De Thematibus*, ed. A. Pertusi - Citta del Vaticano, 1952, p. 81. Krş. George Hill, *A History of Cyprus*, vol. 1, Cambridge, 2010, p. 284, fn. 3.

13 A. R. Lewis, "Byzantine and Moslem Shipping in the Mediterranean, 500-1250", *The American Neptune*, no. 47, 1987, p. 158.

oluşturmasını istedi.¹⁴ Hz. Ömer'in denizdeki faaliyetleri yasaklamasının sebebi ise Bizanslılar ile İranlılara oranla Arapların deniz muhârebelerindeki tecrübesizliğini fark etmesidir.¹⁵

Bununla birlikte, yaşanan bâzı hâdiseler, İslâm denizciliğinin Hz. Osmân döneminde yeni bir safhaya geçmesine vesîle olmuştur. Nitekim Müslümanların bilhassa da Muâviye b. Ebû Süfyân'ın donanma teşkil etmek istemesindeki unsurlar hususunda târihî kaynaklarda birçok etkenin bulunduğu rivâyet edilmektedir. Ancak kaynaklar bu durumun çoğu sebeplerini açıkça îzah etmezler. Abdülâziz Sâlim'in¹⁶ Mısır ve Bilâdü'ş-Şâm denizciliği hakkında te'lif ettiği kitabında filo tesisinin gerekçeleri şöyle zikredilmektedir:

- a. Hz. Peygamberin hadisi sebebiyle Müslümanların İstanbul'u fethetme arzuları.
- b. Ham madde ve yetenekli iş gücünün mevcut olması.
- c. Mısır ve Bilâdü'ş-Şâm'ın iş birliği hâlinde Bizans'a karşı giriştikleri savaş tecrübeleri.

Muhammed Ali Rûsan'a¹⁷ göre Hz. Osmân devrinde donanmanın kurulma sebepleri aşağıda zikredildiği gibidir:

14 'Aly Mohamed Fahmy, *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)*, London, 1950, p. 51; Abdülâziz Sâlim, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi Misr ve 'ş-Şâm*, Beyrut, 1981, s. 15-16; Archibald R. Lewis - Timothy J. Runyan, *European Naval and Maritime History, 300-1500*, Bloomington, 1990, p. 41; İbrahim A. el-Adevî, "Neş'etü Esâtili'd-Düvelî'l-'Arabiyye fi Şarki'l-Bahri'l-Mütavassıt", *el-Mecelle*, cilt 19, 1958, s. 37-38; Vassilios Christides, "Arab-Byzantine Struggle in the Sea: Naval Tactics (7th-11th Centuries A. D.): Theory and Practice", *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, ed. Yacoub Yousef al-Hijji - Vassilios Christides, Atina, 2002, p. 87; Xavier de Planhol, "Islam and the Sea, The Causes of a Failure", *Interpreting Islam*, ed. Hastings Donnan, London, 2002, p. 143.

15 Fahmy, *a.g.e.*, p. 105; Nadvî, *a.g.e.*, p. 34. Bununla birlikte ifade edilmelidir ki, Hz. Ömer döneminde de bâzı denizcilik faaliyetleri vuku bulmuştur. Hz. Ömer'in deniz ve denizciliğe yaklaşımı hakkında ayrıca bkz. Mahmut Kelpetin, *Hz. Ömer*, İstanbul, 2021, s. 71; a.mlf., "Hz. Ömer Dönemi Irak Fetihleri", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, cilt 1, Sivas, 2018, s. 464-465; Murat Öztürk, "İhtiyat mı? Korku mu?" Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı", *Tarih Dergisi*, sayı 72, Aralık 2020, s. 21-43.

16 *a.g.e.*, s. 21-28.

17 M. A. Rûsan, "Neş'etü Tavatvuri'l-Ustûli'l-İslâmî fi Zamâni Halife Osmân b. Affân", *Mecelletü Mişkât li'l-'Ulûmî'l-İçtimâiyye ve'l-İnsâniyye*, cilt 2, sayı 1, 2015, s. 62-63.

1. Hz. Muhammed'in hadisinden dolayı Bilâdü'ş-Şâm halkının denizcilik konusunda aşırı istek duyması.
2. Mısır ile Bilâdü'ş-Şâm'da tâkip edilen savunma siyâsetinin [Bizans'a karşı] yeterli olmaması.
3. Müslümanların, Bizans'ın gücünün denizcilikte yattığını idrak etmeleri.
4. Hz. Osmân zamanında Müslümanların, Mısır ve Bilâdü'ş-Şâm'da güç elde etmiş olmaları.

Kıbrıs Adası'na düzenlenen deniz seferlerine değinmeden evvel Müslümanların hâkimiyet tesis ettiği bölgelerde tatbik ettikleri iskân politikasından bahsetmek yerinde olacaktır. Belâzürî (ö. 279/892-893), Hz. Osmân döneminde Bilâdü'ş-Şâm'daki kıyı kentlerinin durumu ve bu coğrafyada gerçekleştirilen faâliyetler hususunda teferruatlı mâlûmat vermektedir. Yazarın *Fütûhu'l-Büldân* adlı meşhur eserinin muhtelif sayfalarındaki kayıtlara göre; “*Ömer b. el-Hattâb'ın halifeliğinin son, Osmân b. Affân'ın halifeliğinin ilk günlerinde Bizanslılar bu sâhilleri ele geçirdiler. Muâviye onların üzerine yürüdü ve bu sâhilleri yeniden fethetti. Bu bölgelere asker yerleştiren Muâviye, ayrıca onlara iktâ yoluyla topraklar verdi. Osmân halife olunca Muâviye'yi Şâm Vâliliğine tâyin etti. O, Süfyân b. Mücîb el-Ezdî'yi Trablus'a gönderdi. Üç şehrin birleşmesinden meydana gelen Trablus'a birkaç mil¹⁸ uzaklıktaki bir ovada 'Süfyân Kalesi' denilen bir kale yaptıran Süfyân b. Mücîb, böylece denizden ve başka yerlerden şehir halkına gelecek yardım yollarını kesti ve onları [Hıristiyanları] muhâsara etti. Yapılan güçlü kuşatma sonrasında buradaki Hıristiyanlar Bizans'ın göndermiş olduğu gemilerle şehirden kaçmışlar ve Trablus'un ele geçirildiği Şâm Vâlisi Muâviye'ye haber verildiğinde o da şehre Yahudileri yerleştirmişti. Muâviye, her yıl çok sayıda askeri Trablus'a gönderiyor ve oraya vâli tâyin ediyordu. Diğer yandan denizden gelebilecek tehlikeler ortadan kalktığında askerler geri dönüyor, vâli az sayıda askerle Trablus'ta kalıyordu. Osmân ayrıca Muâviye'ye bir mektup yazıp sâhilleri tahkim etmesini ve oralara asker yerleştirmesini ve yerleşenlere de iktâ yoluyla toprak vermesini emretti. O da halifenin bu emrini yerine getirdi. Muâviye b. Ebû Süfyân, Bizanslılara âit olan Cebele'yi inşâ etti. Müslümanlar Hıms'ı fethettikleri zaman onlar bu şehri terk etmişlerdi. Muâviye buraya asker yerleştirdi. Aynı şekilde bütün Şâm sâhilleri böylece iskân edilmişti. Askalân'da çeşitli yerlerde Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın emriyle iktâ yoluyla verilmiş topraklar vardır. Ayrıca Antakya'nın her iki halife nezdinde büyük bir ehemmiyeti vardı. Orası*

18 Amblar Thompson, *Guide for the Use of the International System of Units (SI)*, Gaithersburg, 2008, p. 52; Cengiz Kallek, “Mil”, *DİA*, cilt 30, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, s. 53-54.

fethedilince Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye mektup yazıp ona, Antakya'ya iyi niyetli ve tedbirli Müslümanlardan bâzı kimseleri yerleştirmesini; onları savaşa hazır hâlde bulundurmasını; aylıklarını kısmamasını emretti. Muâviye vâli olunca da aynı emirleri ona da yazdı. Daha sonra Hz. Osmân da Muâviye'ye mektup yazıp ona, orada devamlı asker bulundurmasını ve kendilerine iktâ yoluyla topraklar vermesini emretti."¹⁹ Belâzürî'nin naklettikleri esâsen Muâviye'nin haklılığını ve onun hangi vesîlelerle hareket ettiğini gösterir mâhiyettedir. 15 (636) senesinde meydana gelen Yermük Savaşı'ndan sonra Müslümanlar, Bilâdü's-Şâm'ın iç ve kıyı tarafındaki şehirleri ele geçirmişlerdir; fakat bölge halkının hâlen Hıristiyan olması sebebiyle bilhassa kıyı kentlerinde emniyetin sağlanamadığı görülmektedir ki, dönemin en büyük donanma gücüne sâhip olan Bizans İmparatorluğu'nun deniz yolu vâsıtasıyla dindaşlarına yardımda bulunması çok tabiidir.

Hilâfetinin başlangıç döneminde Hz. Osmân, Muâviye'nin deniz seferleri hususundaki ısrarlı taleplerini bâzı endişelere hâiz olması sebebiyle sefeli gibi olumsuz yanıtlamıştı. Ancak 25 (645) yılında Bizans'ın İskenderiye'ye tertip ettiği çıkarma, deniz politikasında mühim bir değişikliğe gidilmesine sebebiyet verdi. Zîra Bizanslılar, İmparator II. Konstans (641-668) devrinde, kent ahâlisinin de desteğiyle Manuel'in kumandanlığındaki 300 gemiden müteşekkil bir donanmayla İslâm hâkimiyetinde olan İskenderiye'yi ele geçirmişlerdi. Bizanslıların bu teşebbüsü üzerine hilâfet merkezi harekete geçmiş ve Müslümanlar, Amr b. Âs'ın (ö. 43/664) çabalarıyla Nikiu²⁰ bölgesinde Bizanslıları mağlûp ederek şehri yeniden fethetmişlerdir.²¹ A. I. Di-

19 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân: Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul, 2013, s. 138, 149-150, 156, 166, 168, 172. Krş.: İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi'l-Târih Tercümesi*, çev. Beşir Eryarsoy, cilt 2, İstanbul, 1986, s. 394-395, 452. Benzer fakat daha kısa bilgiler için bkz.: Fahmy, *a.g.e.*, p. 52. Vassilios Christides tarafından kaleme alınmış olan makale de Bilâdü's-Şâm'daki genel panoramayı sunmaktadır, bkz.: "The Coastal Towns of Bilâd al-Shâm at the Time of the Râşidün (632-661). Defence and Trade", *Epeteris tou Kentrou Epistemonikon Ereunon 13-16 (1984-1987)*, Atina, 1988, p. 49-62.

20 Fustat ile İskenderiye arasında olduğu düşünölen bu bölgenin yeri hakkında bkz. Alfred J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford, 1902, p. 16, fn. 1.

21 Ebü'l-Kâsım ibn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, nşr. Abdölmü'nim Âmir, Kahire, t.y., s. 235; Belâzürî, *a.g.e.*, İstanbul, 2013, s. 253; Ya'kübi, *Târihu'l-Ya'kübi*, nşr. Muhammed Sâdik Bahrülulul, cilt 2, Necef, 1964, s. 154; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, cilt 4, Kahire, t.y., s. 250; Ebü Ömer el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, nşr. R. Guest, Kahire, t.y., s. 11; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi'l-târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, cilt 3, İstanbul, 1986, s. 86; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-ff) Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*, nşr. Muhammed Zeynehüm - Mediha eş-Şarkâvî, cilt 1, Kahire, 1998, s. 474; İbn Tağrîberdî, *en-Nüctümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, cilt 1, nşr. Heyet, Kahire, t.y., s. 78; İbn Abdülhakem, *a.g.e.*, s. 235: Amr b. Âs'ın hem karada hem denizde Bizanslılarla

kigoropoulos,²² İskenderiye'ye düzenlenen Bizans taarruzu sırasında Kıbrıs'tan üs olarak yararlanılmasının 648-649'da adaya tertip edilen Müslüman Arap hücumuna sebebiyet verdiğini ileri sürmektedir.

Hz. Osmân'ın hilâfetinin ilk yıllarında vuku bulan Bizans'ın İskenderiye'yi yeniden ele geçirme teşebbüsü başarısızlığa uğradı. İskenderiye'nin savunmasında Bizanslılara karşı başarı kazanan Müslümanlar, donanma olmaksızın kolay ve açık bir hedef olan şehirlerini uzun süre müdâfaa edemeyeceklerini idrak etmiş oldular.

D) Kıbrıs Adası'nın Fethi

a) Kıbrıs'a Düzenlenen Birinci Sefer (28/648-649)

Bizanslıların İskenderiye çıkarması, Şam Vâlisi'ne uzun zamandır beklediği fırsatı vermiş oldu ve Muâviye, Halife Hz. Osmân'dan Kıbrıs üzerine yapılacak sefer için yeniden izin istedi. Hicretin 27. (647-648) senesinde Kıbrıs'a düzenlenecek bir sefer hususunda iknâ olan halifenin bununla birlikte harekât için bâzı şartları vardı. Şöyle ki halife, Muâviye'ye “Eğer gemiye hanımınla binersen git, izinli-

muhârebe ettiğini zikretmektedir. Hıristiyan tarihçilerden Theophanes, (*Khronographia, The Chronicle of Theophanes, An English Translation of Anni Mundi 6095-6305 (A. D. 602-813)*, trans. to English Harry Turtledove, Philadelphia, 1982, p. 38) ise Müslümanların iki İskenderiye muhâsarasını bir taneyle birleştirmekte ve Müslüman Arapların kuşatmasını 6126 hilkat yılı (1 Eylül 634-31 Ağustos 635 tarihleri arasında) hâdiseleri içinde anlatmaktadır. Agapius, Süryânî Mihail ve Süryânî Ebû'l-Ferec'in kayıtları da Müslüman müelliflerin rivâyetleriyle örtüşmemektedir. Bkz.: Agapius, *Kitab al-Umvan - Histoire Universelle: Patrologia Orientalis*, trans. to French Alexandre Vasiliev, part 2, vol. 8, Paris, 1912, p. 472-473; Süryânî Mihail, *Kronik, Chronique de Michel le Syrien-Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, trans. to French J. B. Chabot, vol 2, Paris, 1901, p. 425; Ebû'l-Ferec, *Chronicon Syriacum, Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, cilt 1, Ankara, 1945, s. 178. İskenderiye'nin ikinci defa fethi hakkında ayrıca şu araştırma eserlerine bkz.: Archibald Rose Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*, Princeton - New Jersey, 1951, p. 55; Sâlim, a.g.e., s. 17-18; George F. Hourani, *Arab Seafaring*, Princeton, 1995, p. 56; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1999, s. 107-108. John H. Pryor - Elizabeth M. Jeffreys, (*The Age of ΔPOMΩN, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill, Leiden - Boston, 2006, p. 24) İskenderiye'nin ikinci defa ele geçirilişinden sonra Müslümanların 645 yılında kıyılarına gözetleme ve haberleşme birimleri kurduklarını belirtirler. Kaynakların kaydettiği bilgiler muhtelif olmakla birlikte Amr b. Âs'ın İskenderiye'yi fethi hususunda tafsilâtlı bilgi için bkz.: Michel M. Mazzaoui, “The Conquest of Alexandria according to the Early Arab Historians: A Critical Appraisal”, *Graeco-Arabica*, ed. Vassilios Christides, vol. 5, Atina, 1993, p. 167-175; Rashad Khoury Odetallah, “The Two Arab Conquests of Alexandria (22/642 and 25/645)”, *Treasures of Arab-Byzantion Navigation*, Atina, 2004, p. 108-114.

22 A. I. Dikigoropoulos, “Cyprus ‘betwixt Greeks and Saracens’ A.D. 647-965”, (Unpublished PhD Thesis), Oxford University, Oxford, 1961, p. 7, fn. 2; p. 11, fn. 2.

sin; yoksa gitme! Bu sefer için Müslümanlardan asker seçme, sefer için aralarında kur'a da çekme, onları serbest bırak. Böyle bir gazâyâ çıkmak isteyen varsa kendi arzusuyla ve gönüllü olarak çıksın. Sen de gerekli teçhizat yardımında bulun." dedi.²³ Görünüşte Hz. Osmân'ın Muâviye'ye bu seferin gerçekleşmesi için koyduğu şartlar, Allah'ın kelâmını temel almaktaydı: "*Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur.*" (Yunus 10/22). Allah tarafından getirilen yasakların sebebi, insanların hayatlarını tehlikeye sokabilecek davranışlardır ve bunun kanıtı Allah'ın âyetlerinde görülmektedir: "*Kendi ellerinizle yıkımınıza sebep olmayın.*" (Bakara 2/195).²⁴

Kıbrıs seferiyle ilgili olarak İslâm müelliflerinin konuya dâir verdiği mâlûmatın yanı sıra Hıristiyan kaynakları da kıymetli bilgiler sunmaktadır. Öncelikle İslâm kaynaklarının verdiği mâlûmat ışığında Müslümanların bu adaya gerçekleştirdiği harekât değerlendirilecek ve ardından bahsi geçen çıkarmayla ilgili olarak Hıristiyan yazarların nakilleri ele alınacaktır.

Hz. Ömer döneminden itibaren kıyı kentlerini muhâfaza etmek maksadıyla gönderilen askerlere ve Hz. Osmân devrinde bu şehirlerde yaşayanlara tanınan ayrıcalıklara temas edilmişti. Gerçekleştirilen bu faaliyetler ile sâhil bölgesinde nüfus artışı sağlanmış görünmektedir. Tabii ki Muâviye, aldığı müsâade ile daha büyük bir teşebbüs içine girecektir ki, Belâzürî ve Taberî (ö. 310/923) tertip edi-

23 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 178; Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 260-261; İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, nşr. 'Ali Şîrî, cilt 2, Beyrut, 1411, s. 348; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 102; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, cilt 7, İstanbul, 1994, s. 251. Krş.: Fahmy, *a.g.e.*, p. 105-106; el-Adevî, a.g.m., *el-Mecelle*, sayı 19, s. 38-39. Belâzürî, (*a.g.e.*, s. 178) eserinin iki ayrı yerinde Hz. Osmân'ın Muâviye'ye deniz seferi için izin verdiğinden bahsetmektedir. Eserinin 151. sayfasında müellif şu bilgileri nakleder: "*Bununla birlikte Muâviye, Osmân'dan deniz savaşı için izin istemeye devam etti. Sonunda Osmân kendisine bu izni verdi. Ayrıca ona deniz savaşına çıktığı veya ordu gönderdiği zaman sâhillere yerleştirilen askerlerden ayrı olarak oraya yeni askerler yerleştirmesini, oralara yerleştirdiği askerlere iktâ yoluyla topraklar ile sâhiplerinin terk ettiği evleri vermesini, câmiler yaptırmasını ve kendi hilâfetinden önce yapılanları da büyümesini emretti.*" Bununla birlikte iki sayfadaki izinlerin içerikleri birbirinden farklıdır. 151. sayfadaki izin sanki sâhilleri korumaya yönelik tedbirleri içerir görünürken, 178. sayfadaki ise belki de yapılacak çıkarma harekâtının büyüklüğü ve uzaklığıyla ilgilidir. İbn Rüşd (ö. 520/1126) eserinde (*el-Beyân ve't-Tahsîl*, nşr. Muhammed el-Arâyişî-Ahmed el-Hebâbî, cilt 17, Beyrut, 1988, s. 24-26) Hz. Osmân'ın Muâviye'ye verdiği izin hakkında şunları kaydetmektedir: "*Ben eğer hanımın ve oğullarınla seyahat edersen deniz seferine [28'de (648) Bizans Kıbrıs'a karşı] izin veriyorum. Bununla kastettiğim şudur ki, sen saldırıyı seyir mevsiminde deniz şartları güvenli yolculuğa izin verdiğinde ve bu tarz bir seferin karın ve oğullarını tehlikeye sokmayacağından emin olduğun zaman gerçekleştirebilirsin.*" Krş.: Khalilieh, *a.g.e.*, p. 4-5. İbn Rüşd'ün bu cümleleri Hz. Osmân'ın denize ve denizdeki faaliyetlere âşinâ olduğunu göstermektedir.

24 Khalilieh, *a.g.e.*, p. 4.

lecek olan sefere iştirak eden sahâbîlerin adlarını zikretmektedirler.²⁵ Bu durum Muâviye'nin ne kadar hummâlî bir hazırlık içine girdiğinin göstergesidir.

Öte yandan İbn Haldûn²⁶ (ö. 808/1406) İslâm donanmasının ortaya çıktığı dönemlerde istihdam edilen mürettebat ile ilgili net bilgiler vermektedir: “*Bu zamanda Arapların saltanat ve yönetim otoriteleri sağlam şekilde yerleşti ve güçlü hâle geldi. Arap olmayan uluslar onların yardımcıları ve onların kontrolü altındaki uluslar hâline geldiler. Her bir zanâat erbabı onlara en iyi hizmeti sunmaya çalıştı. Denizcilik ihtiyaçları için denize âşinâ ulusları istihdam etmeye başladılar. Deniz ve deniz seferleri ile ilgili kendi deneyimleri de gelişmeye başladı ve sonunda bu konuda uzman oldular.*” İbn Haldûn'un bu kaydı, Müslümanların ilk bahrî seferlerinde yardım aldıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu durum muhtemelen Kıbrıs'a düzenlenecek sefer için de müellifin zikrettiği şekilde olmuştur. Diğer yandan ifâde etmek gerekir ki, tarihe yön veren savaşlardan biri olarak bilinen ve Kıbrıs'a yapılan çıkarmadan birkaç yıl sonra düzenlenen *Zâtü's-Savâri* Deniz Muhârebesi'nde Kıptîlerin de mürettebat olarak vazîfelendirildiği Taberî²⁷ tarafından zikredilmektedir.

Bununla birlikte Hz. Osmân'dan izin almasının akabinde Muâviye, Akkâ ile Sûr kentlerini tahkim ettirmiş ve aynı şekilde Bilâdu's-Şâm sâhilleri için iskân politikası uygulanmıştı.²⁸ Nitekim İbn A'sem'in²⁹ (ö. 320/932'den sonra) kaydına göre; Muâviye b. Ebû Süfyan Şâm/Suriye ahâlisinden gemilerin onarılarak Akkâ sâhiline getirilmesini talep etmiştir.

İhtiyaç duyulan hazırlıkların tamamlanmasının ardından Muâviye, Abdullah b. Kays'ı bu sefer için kumandan tâyin etmiş ve İslâm donanması 28 [veyâhut 29] (648-649) yılı kış mevsimi sonunda Akkâ'dan Kıbrıs Adası'na doğru harekete geçmişti. Taarruz esnâsında Muâviye eşi Fâhite [Atîke (?)] binti Karaza ile birlikte yer alırken, Mısır Vâlisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh de İskenderiye'den Kıbrıs'a intikal etmek üzere yelken açtı. Gelen Müslüman kuvvetlerin sayıca çokluğu ve gücü karşısında mukavemet edemeyeceğini anlayan Kıbrıs Vâlisi (*Arkhon*), halkının da uygun bulmasıyla sulh teklif etmek zorunda kaldı. Elde

25 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 179; Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 258. Ayrıca bkz.: İbn A'sem, *a.g.e.*, cilt 2, s. 350.

26 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, cilt 1, İstanbul, 2005, s. 505-506.

27 Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 291. Krş.: İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 123. Kıptîler ile alâkalı diğer rivâyetler için bkz.: Rûsan, a.g.m., *Mecelletü Mişkât li'l-'Ulûmi'l-İçtimaiyye ve'l-İnsaniyye*, cilt 2, sayı 1, s. 65; Öztürk, a.g.m., *Tarih Dergisi*, sayı 72, s. 36, dipnot 42.

28 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 138. Krş.: Fahmy, *a.g.e.*, p. 52.

29 İbn A'sem, *a.g.e.*, cilt 2, s. 348. Aynı sayfada müellif, Muâviye'nin erzakların mürettebata yola çıkmadan önce dağıtıldığını ve ayırım yapılmadan herkese verildiğini rivâyet etmektedir.

ettiği ganîmet ve esirler yanında barış önerisini kabul eden Muâviye, Kıbrıslılar ile bâzı şartlar dâhilinde antlaşma yapmaya karar verdi. Buna göre;

1. Kıbrıs idâresi, Müslümanlara her yıl 7.200 [veya 7.000] dinar cizye verecekti. Bizans'a da aynı şekilde vergi veren ada sâkinleri, imparatorluk ile yapmış oldukları antlaşmanın şartlarına Müslümanların mâni olmamalarını şart koştular.
2. Müslümanlar Bizans İmparatorluğu ya da başkalarıyla muhârebe ettiklerinde Kıbrıs tarafsız kalacaktı. Kıbrıs halkı, onlara yardım etmedikleri gibi aksi durumda da başkalarına yardım etmeyeceklerdi.
3. Kıbrıs ahâlisi Müslümanlara adadan geçiş izni verecek ve Bizans ülkesine gitmek üzere Müslümanlar buradan ordu sevk edebileceklerdi.³⁰

30 Belâzürî, *a.g.e.*, s. 178-179; Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 261-263; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 102-103; İbn Kesîr, *a.g.e.*, cilt 7, s. 251-252. Ya'kübi (*a.g.e.*, cilt 2, s. 156) ise yalnızca hicrî 28 yılında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Kıbrıs'ı fethettiğini kaydetmektedir. Ebü'l-Fidâ (*el-Muhtasar fî Târihi'l-Beşer*, nşr. Muhammed Zeynuhum 'Azab vd., cilt 1, Kahire, t.y., s. 208) Kıbrıs'a yapılan bu çıkarma hakkında 27. ve 28. yıl hâdiseleri içinde şu bilgileri rivâyet etmektedir: “*Bu yıllarda Muâviye Hz. Osmân'dan deniz savaşı için izin istedi. O da bunun üzerine ona müsâade etti. Muâviye, Kıbrıs'a bir donanma gönderdi. Mısır'dan Abdullah b. Sa'd oraya ulaştı. Her ikisi Kıbrıs'ta bir araya gelip oranın ahâlisiyle savaştılar. Nihâyetinde yıllık 7.000 dinar cizye üzerine barış anlaşması yapıldı. Bu muâhede Kıbrıs Adası'ndan birçok kimsenin öldürülmesi ve esir alınması üzerine yapılmıştı.*” Taberî (*a.g.e.*, cilt 4, s. 260-261) ve İbnü'l-Esîr (*a.g.e.*, cilt 3, s. 103) seferin amirali Abdullah b. Kays el-Câsi hakkında şu bilgileri vermektedirler: “*Abdullah b. Kays el-Câsi deniz kumandanı olarak kalmış ve yaz-kış denizde ve karada takriben 50 sefer düzenlemiş ve bu seferler esnâsında hiçbir gemi batmamış ve kimse zarar görmemişti.*” Taberî ve İbnü'l-Esîr'in bu kaydı Müslüman Arapların Akdeniz'e hızlı bir şekilde adapte olduklarını gösteren ifâdelerdir. Seferi eşi ile katılan Ümmü'l-Harâm, kendisine tahsis edilen bineğin tökezlemesi sebebiyle düştü ve adada şehit oldu. Kıbrıs'a yapılan seferde vefât eden ve Hz. Muhammed tarafından şehitliği kendisine müjdelenen Ümmü'l-Harâm hakkındaki rivâyetler için bkz.: Vassilios Christides, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, Nicosia, 2006, s. 13, 61-63; Hakan Özkaya, “Kıbrıs'ta Hâkimiyet Mücadelesi (648-1571)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 23-26. İbn A'sem (*a.g.e.*, cilt 2, s. 348-350) İslâm donanmasının Kıbrıs'a doğru hareketi sırasında adadan Bizans İmparatorluğu'na gönderilen gemileri Müslümanların ele geçirdiğini belirtirken, karaya çıkan donanma askerlerinin Kıbrıs halkını mağlûp ederek pek çok ganîmet ve esir ele geçirdiğini zikreder. Adaya yapılan bu sefer hakkında modern araştırmalardaki bilgiler için ayrıca bkz.: Hill, *a.g.e.*, vol. 1, p. 284; Lewis, *a.g.e.*, p. 55; Sâlim, *a.g.e.*, s. 19-20; Lewis-Runyan, *a.g.e.*, p. 42; Alexander D. Beihammer, “The First Naval Campaign of the Arabs against Cyprus (649, 653): A Reexamination of the Oriental Source Material”, *Graeco-Arabica, IX-X*, ed. George K. Livadas, Atina, 2004, p. 47-68; Işın Demirkent, “Kıbrıs (Tarih)”, *DİA*, cilt 25, İstanbul, TDV Yayınları, 2002, s. 372. Rûsan (a.g.m., *Mecelletü Mişkât li'l-'Ulûmi'l-İçtimâiyye ve'l-İnsaniyye*, cilt 2, sayı 1, s. 67) İslâm donanmasının bu seferden sonra ganîmetlerle Tarsus sâhilinde demirlediğini zikretmektedir.

Müslüman Arapların Kıbrıs'a düzenledikleri çıkarma hususunda Hıristiyan kaynakları ise mevcut gemilerin adediyle ilgili istatistiksel bilgiler sunmaktadırlar. Bizans tarihçisi Theophanes Confessor³¹ (ö. 818) 6140 hilkat yılı (1 Eylül 648-31 Ağustos 649 tarihleri arasında) olayları içinde kaydettiği bu deniz seferi hakkında şu mâlûmatı vermektedir: “*Bu yılda Muâviye, 1.700³² adet gemiyle Konstanti(n)a [Salamis] ve tüm adaya hücum³³ etti. Muâviye, büyük bir Bizans donanmasıyla kendisine Saray Nâzırı Kakorizos'un yaklaştığını öğrendiğinde Arados'a (Ervâd) yelken açtı.*”³⁴ Theophanes'in bu ifâdesi, Müslüman Arapların büyük bir donanmaya sâhip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yazar, bu seferin II. Konstans'ın hükümdarlığının yedinci yılında [yâni 647-648] gerçekleştiğini zikretse de hâdiseyi kaleme aldığı tarih 6140 hilkat (1 Eylül 648-31 Ağustos 649 tarihleri arasında) senesidir.

-
- 31 Theophanes'in hayatı hakkında bkz.: Hatice Aydın, “Bizans Kaynağı Theophanes Confessor'un Kroniğinde Türkler: 284-813 (Açıklama, İnceleme, Değerlendirme)”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 3-6.
- 32 İbn A'sem (a.g.e., cilt 2, s. 348) Müslümanların kullandığı gemi adedini 220 olarak kaydetmektedir. Bununla birlikte Müslüman müelliflerden onun dışında gemi sayısı hakkında bilgi veren yazara rastlamak mümkün olmamıştır. Belâzürî (a.g.e., s. 178) pek çok gemi tâbirini kullanmaktadır. Vassilios Christides (a.g.e., p. 13) Kıbrıs'a çıkarma yapan gemi sayısını dayandırdığı bir kaynağa istinâden 120 olarak zikretmektedir. Arap filusunun tüm gemileri elbette savaş gemisi değildi, diğer yandan Arap kaynakları gemilerden ziyâde sefere katılan kişilerin isimlerini vermektedir. Dionysius of Tel-Mahré'ye (ö. 845) (*Chronicle, The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, trans. to English Andrew Palmer, Liverpool, 1993, p. 173-174) atfedilen metinde 1.700 gemi sayısı yeniden bildirilmekle birlikte yazar denizcilerin savaş gemisindeki konumunun gerçekçi bir tanımını sunmaktadır: “*Tamâmen silâhlıydılar ve savaş teçhizatının tüm şıklığıyla üst güvertede duruyorlardı.*” Aynı müellif devâsâ Arap donanmasının Kıbrıs kıyılarına yaklaştığında ada ahâlisinin önce gemilerin Bizans'a âit olduğunu düşündüklerini zikreder. Bu durum Bizans ve Arap gemileri arasında şekilsel yönden benzerliğe işâret etmektedir.
- 33 İbn A'sem (a.g.e., cilt 2, s. 348-349) Arap donanmasının Kıbrıs'a doğru yol alırken ada hâkiminin Bizans İmparatoru II. Konstans'a hediyeler taşıyan Bizans gemileriyle karşılaştığını ve onları ele geçirdiğini kaydetmektedir.
- 34 Theophanes, a.g.e., p. 43. Paulus Diaconus (ö. 799) II. Konstans'ın saltanatının yedinci yılında Kıbrıs'ın 1.700 gemi ile işgal edildiğini, Konstanti(n)a'yı ve bütün adayı alıp yerle bir ettiğini, ancak Kakorizos'un harekete geçtiğini öğrenince durduğunu söylemiştir. Bkz. *Historia Miscella*, (I.kısım), *Patrologia Latina*, ed. J. P. Migne, XCV, sütun 1049. Dionysius of Tel-Mahré (a.g.e., p. 173-175) ise Muâviye'nin 960 Grek yılında (= 648-649) Kıbrıs'ı yağmaladığı bilgisini vermekle birlikte ilk çıkarmanın geniş bir tasvirini sunar. Constantine Porphyrogenitus (ö. 959) yalnızca Muâviye'nin Kıbrıs'ı kuşattığını ifâde eder. Bkz. *De Administrando Imperio*, trans. to English R. J. H. Jenkins, Washington, 1967, p. 85. Sebeos (*The Armenian History Attributed to Sebeos*, trans. to English with notes R. W. Thomson, historical commentary by James Howard-Johnston, Liverpool, 1999, p. 144-145, 260) Müslüman Arapların Kıbrıs ve İstanbul seferlerini birbirine karıştırmış görünmektedir.

Hierapolisli (Menbic) Agapius (Mahhub ibn Kustantin)³⁵ (ö. 940'lı yıllar) ise eserinde şu bilgileri nakletmektedir: “[III. Konstans’ın] hükümdarlığının yedinci yılında Araplar ve Bizanslılar iki parçaya ayırdıkları Kıbrıs’ı paylaştılar. Muâviye denize açıldı ve Kıbrıs’a ulaşarak burayı ele geçirdi. Kendisine cephâne ve ganîmet yüklü 1.700 gemi eşlik etmekteydi. [Daha sonra] Kıbrıs ve çevre adalardan çok sayıda kişiyi esir etti.”³⁶

Hıristiyan kaynaklarında yapılan antlaşmadan ziyâde Kıbrıs’ın iki tarafa da harac-güzar olduğunu belirten ifâdeler bulunmaktadır. Mevcut kaynaklara göre; antlaşmanın 28 (648-649) yılına tarihlendiği ve Kıbrıs’ın hem Bizans’a hem de Müslüman Araplara 7.200 altın ödeyeceği bilgisi aktarılır.³⁷

Archibald R. Lewis,³⁸ Müslüman Arapların kazandığı bu zaferin Akdeniz’de yeni bir çağı başlattığını belirtmektedir. Bununla birlikte mezkûr müellif, Ortaçağ’da İslâm denizciliğinin başlamasıyla Akdeniz’de yaşananları beş döneme ayırmaktadır:

- 35 Agapius, *Kitab al-Unvan, Kitab al-Unvan-Histoire Universelle, Patrologia Orientalis*, trans. from French Alexandre Vasiliev, (part 2), vol 8, Paris, 1912, p. 483. Aynı müellif eserinin başka bir sayfasında (*a.g.e.*, part 2, vol 8, (in), p. 455) imparatorun iktidarının yedinci yılında Kıbrıs’ın Arap ve Bizanslılar arasında ikiye bölündüğünü kaydetmektedir.
- 36 Agapius, *a.g.e.*, vol. 8, p. 455, 480. Krş.: Muâviye’nin Kıbrıs çıkarması sırasında piskoposluk sarayında konakladığını ifade eden Süryânî Mihail zaptın en geniş tasvirini eserinin ikinci cildinin 441. ve 442. sayfalarında vermektedir. Krş. Ebü’l-Ferec (*a.g.e.*, cilt 1, s. 180) seferin tarihi için ayrıca 649 yılını kaydetmektedir. Mukayese için bkz. Murat Öztürk, “Bar Hebraeus’un Kronografyası’nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 2, 2019, s. 606.
- 37 Eutychius Patriarchae Alexandrini, *Annales*, trans. from Latin Pococke, *Patrologia Graeca*, CXI, Paris, 1863, sütun 1112. Krş. Elijah Bar Shinajah (İng. Elias of Nisibis), *Chronographia, La Chronographie d’Élie Bar-Sinaya*, trans. to French Louis - Joseph Delaporte, Paris, 1910, p. 85.
- 38 Lewis, *a.g.e.*, p. 54, 98, 132, 183, 225. Archibald R. Lewis gibi Ortaçağ’da Akdeniz’de yaşananları çeşitli dönemlere ayıran başka tarihçiler de olmuştur. Yazılanlar şöyledir: Pryor-Jeffreys (*a.g.e.*, p. 7, 19, 34, 50, 76) Ortaçağ’daki Akdeniz dönemini beş bölüme ayırırlar: 1) Alman saldırıları ve İmparatorluğun gücünü kazanması (400-560), 2) Müslüman hücumları ve büyük gelişme (560-750), 3) Karmaşanın dengesi (750-875), 4) Bizans’ın güçlenmesi (875-1025), 5) Lâtin Batı’nın zaferi (1025-1204). Christides makalesinde (“Navies, Islamic”, *Dictionary of the Middle Ages*, no. 9, p. 73) İslâm denizcilik tarihini yine ancak farklı zaman dilimlerini içerecek şekilde dörde ayırır: 1) 750’ye kadar gemilerin ve silâh depolarının inşâ edildiği Bizanslılara karşı başarıların kazanıldığı Emevî dönemi, 2) Abbâsîlerin ilk dönemlerinde yaşanan altın çağ (750-950), 3) Fâtımîler döneminde yükseliş (909-1171) XIII. yüzyılda Doğu Akdeniz’de limanların kasten yerle bir edilmesi ve Avrupa şehir devletlerinin ülkeler arasındaki denizi yönetmeleri. Aynı mlf. (“Arab-Byzantine Struggle...”, *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, p. 87) isimli diğer bir makalesinde başka bir tanımlamaya gitmiştir. Bu makalesindeki dönemler şöyle ayrılmıştır: I. Dönem: 649-717, II. Dönem: 717-824/6, III. Dönem: 824/6-965, IV. Dönem: 965-XI. yüzyıl.

1. Müslüman Akınları (641-752)
2. Bizans Hâkimiyeti (752-827)
3. İslâm Hâkimiyeti (827-960)
4. Dönüşüm Çağı (960-1043)
5. Batı'nın Hâkimiyeti (1043-1100)

Henri Pirenne³⁹ ise Bizans uygarlığının ahenk ve bütünlüğünü sağlayan Akdeniz kıyılarına İslâmiyet ile yeni bir dünyanın girdiğini ve artık *mare nostrum* kıyılarında iki karşıt uygarlığın bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, o zamana kadar Hıristiyanlığın merkezi olan denizin sınırı olduğunu ve Akdeniz birliğinin kırıldığı yorumunda bulunmaktadır.

b) Kıbrıs'a Düzenlenen İkinci Sefer (33/653)

Kıbrıs Adası ile yapılan antlaşma maddelerinin içeriğine bakıldığında eşâsen Bizans-Kıbrıs münâsebetlerine sınırlama getirildiği görülmektedir. Fakat bu duruma rağmen iki taraf arasında yakınlaşmanın ve Müslümanların aleyhine yeni gelişmelerin olması üzerine Kıbrıs'a ikinci bir sefer zorunlu hâle gelmiştir.

Kaynakların verdiği mâlûmata göre; 32 (652-653) yılında ada halkı, Bizanslıların kendilerine verdikleri gemilerle denizdeki Müslüman savaşçılara karşı onlara yardım etmekteydi. Lâkin, yapılan antlaşmaya riâyet edilmemesi üzerine Muâviye tarafından 33 (653-654) senesinde⁴⁰ 500 gemi ile Kıbrıs'a bir sefer daha tertip edilerek ada yeniden ele geçirildi. Birçok kimse öldürüldü ve çok sayıda kişi esir alındı. En nihâyetinde ise Kıbrıslılarla yapılan eski muâhedenin esas alındığı yeni bir antlaşma yapıldı. Muâviye aynı zamanda tamamı dîvân defterine kayıtlı askerlerden oluşan 12.000 kişiyi adaya nakletti. O, Lübnan'daki Ba'lebek halkından bir zümreyi Kıbrıs'a gönderdi ve onlar da adada bir şehir⁴¹ kurup câ-

39 Hz. Muhammed ve Charlemagne, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 2006, s. 175-176. A.mlf. (*Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, 2000, s. 11, 26) bu bilgi yanında Akdeniz'i şöyle tanımlar: "Akdeniz Bizans İmparatorluğu'nun siyâsal ve ekonomik birliğinin güvence-siydi. İmparatorluğun varlığı temelde bu deniz üstündeki egemenliğine bağlıydı. Bu büyük ticâret yolu olmasaydı, orbis Romanus'un (Roma etki alanı), ne hükümet, ne savunma ve ne de yönetim olanağı olurdu."

40 Hicrî 35 ve 37 yılları da kaynaklarda zikredilmektedir.

41 Christides (a.g.e., p. 29) ve Costas P. Kyrris ("The Nature of the Arab-Byzantine Relation in Cyprus from the Middle of the 7th to the Middle of the 10th Century A. D.", *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies III*, Atina, 1984, p. 154-155) bu yerin isminin Baf olduğunu ileri sürmektedirler. Christides (a.g.e., p. 30) bu şehir hakkında şunları kaydeder: "Baf'taki Arap yerleşimi arkeolojik kanıtlarla doğrulanır. Arap yazıtları ta-

miler inşâ ettiler. Kıbrıs'a yerleştirilen bu kişiler, Muâviye vefât edinceye kadar orada kaldılar ve maaşlarını da almaya devam ettiler.⁴²

Yukarıda ifâde edildiği üzere, 33 (653-654) yılında gerçekleşen ikinci Kıbrıs çıkarmasından sonra Ba'lebek halkı adaya getirilmişti. Bizans kültür ve alışkanlıklarına sâhip bu insanlar işçi ve zanâat erbâbı idiler. Bu yönüyle, Bizans başkentine yapılacak askerî bir sefere yönelik Kıbrıs'ta donanma hazırlanması için görevlendirildikleri de iddia edilmektedir.⁴³ Teori mâkul görünmekle birlikte Müslümanların, öncelikle ada halkının Bizans ile yeniden tesis edebilecekleri ittifaka mâni olmaya ve de her yıl tahsil ettikleri vergiyi muhâfaza etmeye yönelik bir tedbir almış olmaları öncelikli sebep gibi görünmektedir. Nitekim bu durum, aynı anda muhtelif çıkarma faaliyetlerinde bulunan İslâm donanmasının Akdeniz'de emniyet içerisinde gemilerini yüzdürebilmeyi hedeflediğini göstermektedir.

Süryânî yazarlar Dionysius of Tel-Mahré (ö. 845), Süryânî Mihail (ö. 596-597/1200) ve Ebü'l-Ferec [İbnü'l-İbrî] (ö. 685/1286) ise ikinci Kıbrıs çıkarması hususunda birbirine benzer bilgiler nakletmektedirler: "*Kısa bir vakit sonra [zaman ifâde edilmemiştir] ada sâkinlerinin birleştiklerinin öğrenilmesi üzerine diğer bir ordu kumandanı olan Ebü'l-A' ver⁴⁴ ikinci defa bu adaya gitti ve bütün Kıbrıs'ı yağmaladı. Araplar mağarada bulunan insanları yerlerinden sürdüler. [O], Lapathus [Lapithos] şehri etrafında çadırlarını kurarak burada bulduğu*

şayan çok renkli mermerler ve bazilikanın kalıntılarından yapılmış bâzı gösterişsiz binâlar Arap garnizonunun ve diğer Arap yerleşimcilerin karargâhlarının yerini göstermektedir. Arap kaynaklarındaki vâli ve "imam" referansları büyük olasılıkla Baf'taki bu Arap yerleşimiyle bağlantılıdır. Birincisi Arap toplumunun siyâsî lideri, ikincisi ise dînî bir liderdi." Baf'taki Arapça yazıtlar için: Christides, a.g.e., p. 53-54, 56-58. Tartışmalı da olsa Baf'taki geçici Arap yerleşimine ilişkin seramik kanıtlar için: Christides, a.g.e., p. 65-66.

42 Belâzürî, a.g.e., s. 178-179; Taberî, a.g.e., cilt 4, s. 317, 329; İbnü'l-Esîr, a.g.e., cilt 3, s. 142; İbn Kesîr, a.g.e., cilt 7, s. 273. Kıbrıs'a düzenlenen ikinci sefer hakkındaki modern çalışmalar için bkz. Hill, a.g.e., vol 1, p. 285; Lewis, a.g.e., p. 56; Sâlim, a.g.e., s. 20; Lewis - Runyan, a.g.e., p. 42; Beihammer, "The First Naval...", *Graeco-Arabica, IX-X*, p. 47-68. Müslüman Arapların ve Bizanslıların Kıbrıs Adası için yürüttükleri politikalar hakkında bkz.: Kyrris, a.g.m., *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies III*, p. 149-150; Alexander D. Beihammer, "Zypern und die Byzantinisch-Arabische Seepolitik vom 8. bis zum Beginn des 10. Jahrhunderts", *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in The Gaps of Maritime History*, ed. Yacoub Yousef al-Hijji - Vassilios Christides, Atina, 2002, p. 41-62.

43 Kyrris, a.g.m., *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies III*, p. 156.

44 Bu donanma amirali hakkında bkz.: İrfan Aycan, "Ebü'l-A' ver", *DİA*, cilt 10, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s. 295.

altın ve gümüşü aldıysa da halka dokunmadı. Çünkü halk canlarının selâmeti için kendisinden söz almıştı."⁴⁵

Kıbrıs Adası'na düzenlenen seferin Muâviye'nin arzusu ile gerçekleştiği kaynakların verdiği mâlûmatta görülmektedir. Bununla birlikte Hıristiyan kaynakların aktardığı 1.700 gemiden oluşan bir donanmayla harekete geçildiği bilgisi Şâm Vâlisi'nin bu çıkarma için var gücüyle çalıştığını ve gönüllülük esasına dayanarak binlerce kişiden müteşekkil bir filoyla harekete geçtiğini göstermektedir. Kara savaşlarında mücâdelecî bir tavır sergileyen ve muvaffak olan Araplar, düzenlenen Kıbrıs seferi ile deniz muhârebelerinde de başarılı olabileceklerini görmüşlerdir. Nitekim elde edilen bu galibiyetin daha sonraki bahrî faâliyetlerde de müspet yönde tesiri olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte hem Müslüman hem de Hıristiyan müelliflerin kayıtları birbirini tamamlar ve hatta harekâtın gelişme biçimini tasvir eder niteliktedirler.

Müslüman Arapların mezkûr yıllarda kazandığı iki zafer ile Akdeniz'de yeni bir devir başlamış ve 353 (965) senesinde Bizans İmparatorluğu'nun adayı ele geçirdiği zamana kadar Kıbrıs'ta ortak yönetim/müşterek hâkimiyet (*Condominium*) tesis edilmiştir.

II) Akdeniz'in Batısında Yürütülen Faâliyetler, Adalara Düzenlenen Çıkarmalar ve İstanbul'a Yapılan Sefer

Kıbrıs seferi dışında Müslüman Arapların denizlerde yürüttükleri icrâatlar bu kısımda üçe ayrılmıştır. İlk olarak Akdeniz'in batısında Müslüman Arapların düzenledikleri ve kaynaklar tarafından kısa ibârelerle zikredilen fetihler, ardından Akdeniz'deki stratejik önemi olan adalara yapılan çıkarma harekâtları ve en nihâyetinde Hz. Osmân devrinde İstanbul'a tertip edilen sefer sırasıyla ele alınacaktır.

a) Endülüs'e Yapılan Çıkarmalar

Müslümanlar, Afrika'nın batısında İslâmîyet'i yaymak ve sınırlarını genişletmek maksadıyla cihad faâliyetlerinde bulunmuşlardı. Hilâfet makamına gelen Hz. Osmân 27 (647-648) yılında Amr b. el-Âs'ı Mısır'ın haracını toplama vazîfesinden azlederek yerine süt kardeşi olan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i

45 Dionysius of Tel-Mahré, *a.g.e.*, p. 176-177; Süryânî Mihail, *a.g.e.*, vol 2, p. 442; Ebû'l-Ferec, *a.g.e.*, cilt 1, s. 181. Krş.: Öztürk, a.g.m., *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 2, s. 606. Dionysius of Tel-Mahré (*a.g.e.*, p. 176) Müslüman Arapların ikinci seferi esnâsında Kıbrıs'ta Bizans donanmasının bulunduğunu ve Arapların çok sayıdaki gemileri gördüğünde ise karşı karşıya gelmek yerine geri çekilerek askerlerini Bizans topraklarına taşıdıklarını kaydetmektedir. Bununla birlikte yelkenli gemileri olan bâzî zengin sâkinler de imparatorluk topraklarına kaçmıştır.

tâyin etmişti. Bu iki kumandan arasında bâzı anlaşmazlıklar meydana gelmiş, Abdullah halifeye mektup göndererek Amr b. Âs'ın Mısır'daki haraç işlerine karıştığını ve Amr b. Âs da Abdullah'ın muhârebeyle ilgili konulara müdâhale ettiğini yazmıştı. Bunun üzerine Hz. Osmân, Amr b. Âs'ı görevinden azledip kendisini Medine'ye çağırılmış ve Abdullah'ı onun yerine Mısır'ın savaş ve haraç işleriyle görevlendirmişti.⁴⁶ Hz. Osmân daha sonra Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i 25 (645-646) senesinde Afrika'da bâzı fetihler ve gazveler yapmak üzere tâyin etti. Görevi tevdi ettiğinde ona: “*Eğer Afrika'da bâzı fetihleri gerçekleştirecek olursan elde edilen ganîmetin beşte birinin beşte birini veririm.*” demişti. Ayrıca Hz. Osmân, Abdullah b. Nâfi' b. Abdü'l-Kays ve Abdullah b. Abdi Nâfi' b. Hâris'i bâzı askerî birliklerin başına geçirerek ordusunu teçhizatlandırmış ve Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in kumandasında Afrika'daki askerlerle bir araya gelip Endülüs [İber Yarımadası] üzerine gitmelerini emretmişti.⁴⁷ Afrika'nın batısında yürütülen bu fetih hareketi ve elde edilen ganîmetler hakkında Taberî (ö. 310/923) ve ondan naklen İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) mâlûmat vermektedirler. Bu fetihler gerçekleştirilirken sâhil kentlerinin Müslümanların eline geçtiği bilgisi kaydedilmekle birlikte denizcilik bağlamında net bir ifâde bulunmamaktadır. Diğer yandan Bizans'ın Hıristiyan tarihçisi Theophanes,⁴⁸ 1 Eylül 647-31 Ağustos 648 tarihleri arasındaki 6139 hilkat yılında Arapların Afrika'ya saldırıp isyankâr Gregory ile muhârebe ettiğini ve onun adamlarının ele geçirilip Afrika'dan sürüldüğünü belirtirken, Afrikalıları vergiye bağladıktan sonra Arapların geri çekildiklerini kaydetmektedir.

27 (647-648) senesinde zikredilen diğer önemli hâdise ise Müslümanların Endülüs'e sefer düzenlediklerine dâir mâlûmattır. Bu hususta Taberî şu bilgileri

46 İbn Abdülhakem, *a.g.e.*, s. 246; Ya'kübî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 154; Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 253; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 94; İbn Kesîr, *a.g.e.*, cilt 7, s. 248.

47 Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 253-254; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 94; İbn Tağrîberdî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 80. İbn Kesîr (*a.g.e.*, cilt 7, s. 248-249) görevlendirilen Abdullah b. Sâ'd b. Ebû Serh'in hem 25 (645-646) hem de 27 (647-648) yıllarında Afrika'da fetih hareketlerinde bulunduğunu ifâde eder. Hicrî 27 yılında yaptığı faaliyetler sonrasında kazandığı ganîmetler ve bu kazançların paylaşımı hakkında ise tafsilâtlı rakamsal değerler vermektedir. Krş.: el-Kindî, *a.g.e.*, s. 12. Afrika'da yürütülen fetih hareketlerinin gelişimi ve neticeleri hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn Abdülhakem, *a.g.e.*, s. 246 vd.; Ya'kübî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 155; Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 254 vd.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 94-97; İbn Kesîr, *a.g.e.*, cilt 7, s. 250. Rûsan (a.g.m., *Mecelletü Mişkât li'l-'Ulûmî'l-İçtimaiyye ve'l-İnsaniyye*, cilt 2, sayı 1, s. 66) Kuzey Afrika'da yürütülen fetih hareketinde elde edilen ganîmetlerin Mısır'a gemilerle taşındığını ifâde etmektedir.

48 *a.g.e.*, s. 43. Krş.: Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, cilt 1, s. 180. Süryânî Mihail (*a.g.e.*, vol. 2, p. 440-441) bu bilgilere ek olarak şunları kaydetmektedir: “*Araplar tüm kıyı şehirlerindeki hâkimiyetlerini tesis ettiler; Gregory ise yeniden İmparator II. Konstans'a itaatini arz etti.*”

nakletmektedir: “*Tunus ve Kuzey Afrika’nın tamâmen fethinden sonra Hz. Osmân, Abdullah b. Nâfi’ b. el-Hüsayn ve Abdullah b. Nâfi’ b. Abdülkays’ı Endülüs üzerine sefere göndermişti. İki kumandan Endülüs’e deniz yönünden girmişlerdi. Hz. Osmân onlara ve berâberindekilere şöyle yazmıştı: ‘Haberiniz olsun ki Konstantiniyye, Endülüs yönünden fethedilecektir. Siz Endülüs’ü zaptettiğiniz takdirde Konstantiniyye’yi fethedenlere zamanın sonuna kadar sevapta ortak olacaksınız.’*” Bu iki komutan, yanlarında Berberîlerden bâzı Müslümanlarla sefere çıkmışlar ve birçok fetih faâliyetinde bulunmuşlardı.⁴⁹

Kaynakların verdiği mâlûmat ışığında Müslüman Arapların bu seferler esnâsında yapılan deniz faâliyetleri hakkında verilen bilgilerin muğlak olduğu görülmele birlikte kıyı şehirlerinden bahsedilmesi, Endülüs kelimesinin kullanılması ve bâzı rivâyetlere yer verilmesi gemiler olmadan bu çıkarmaların yapılamayacağını işâretidir. Öte yandan birazdan değinilecek olan adalar bahsinde Sicilya’ya yapılan harekât ise, Afrika’nın batı bölgelerinde Müslümanların faâliyetinde bulduklarının göstergesidir.

b) Ervâd Adası’nın Fethi

Kıbrıs’a tertip edilen ilk seferin hemen akabinde Muâviye b. Ebû Süfyân Ervâd (Arados) Adası’na sefer düzenledi. Theophanes’in⁵⁰ 1 Eylül 648-31 Ağustos 649 tarihleri arasındaki 6140 hilkat yılı olaylarını anlattığı kayıtlara göre; Muâviye, Kıbrıs Adası’na hücum ettiğinde Bizans donanmasının kendisine karşı harekete geçtiğini ve Müslüman Arapların amiralinin Ervâd’a yelken açtığını ifâde ederken, kaydına şu şekilde devam etmektedir: “*O, adadaki ufak bir yerleşim olan Castellus’a demir atıp elindeki tüm silâhlarla ele geçirmeye çalıştı. Başarılı olamadığında ise Castellus halkına Thomarikhos adındaki bir râhibi gönderdi, halkı şehri teslim etmeleri, adadan ayrılmaları ve kendisiyle antlaşma yapmaları için korkutmaya çalıştı. Ada halkı ise râhip geldiğinde onu ele geçirdi ve Müslüman Araplara teslim olmadılar. Ervâd’ın muhâsara edilememesi sebebiyle Muâviye kış mevsimi geldiğinde Şam’a döndü.*”

Aynı müellif 1 Eylül 649-31 Ağustos 650 tarihleri arasındaki hâdiseleri anlattığı 6141 hilkat senesinde ise şu mâlûmatı vermektedir: “*Muâviye kuvvetlerini*

49 Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 255; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 99; İbn Kesîr, *a.g.e.*, cilt 7, s. 249. Endülüs’e yapılan bu çıkarma hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamîdullah, “Endülüs’ün (İspanya) Hz. Osman’ın Halifeliği Sırasında –Hicrî 27 Yılında– Fethi”, *Kocaeli İlähiyat Der-gisi*, çev. Selahattin Polatoğlu, cilt 2, sayı 1, Haziran 2018, s. 62-64. Endülüs’ün Hz. Osmân devrinde fethinin ya da ele geçirilişinin şüpheli olduğuna dâir düşünceler için bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Ankara, 2012, s. 44-46.

50 *a.g.e.*, s. 43. Krş.: Dionysius of Tel-Mahré, *a.g.e.*, p. 177; Agapius, *a.g.e.*, vol. 8, p. 480.

topladı ve *Ervâd'a büyük bir sefer düzenledi. Antlaşma uyarınca buranın sâkinlerini istedikleri bölgelere yerleştirdiler. Yerleşim birimini yaktı, surlarını yıktı ve adayı günümüze kadar insansız bıraktı.*"⁵¹ Muâviye'nin Bilâdü's-Şâm'ın [Suriye'deki Tartûs⁵² şehrinin açıklarında] hemen açıklarında olan bu adayı Kıbrıs'tan sonraya bırakması yalnızca *Ervâd'a* yapılacak çıkarma sırasında buradan gelebilecek saldırının önlenmek istenmesiyle îzah edilebilir. Adanın tahliye edilmesi ise, Bilâdü's-Şâm kıyılarına çok yakın olan bu cezîreden gerçekleşmesi muhtemel bir tehdidin ortadan kaldırılması amacını gütmektedir.

c) Sicilya Adası'nın Zaptı

Müslümanlar, Mısır ve Bilâdü's-Şâm üslerinden pek çok deniz taarruzu gerçekleştirdiler. 31 (652) yılında Suriye sâhillerinden yola çıkan 200 gemiden müteşekkil bir donanmayla Sicilya Adası'na çıkarma yapıldı ve pek çok ganîmet ele geçirildi. Bu hususta Michele Amari'nin (ö. 1889) kaydı şu şekildedir: "*Muâviye b. Hudeyc, süratli bir şekilde -ganîmetlerini de yanından ayırmadan- Sicilya'da donanmasını yeniden bir araya getirdi. Gece de deniz yolculuğunu sürdürdü, tâlihin de yardımıyla iyi bir yolculukla seyrine devam ederek Bilâdü's-Şâm kıyılarına ulaştı. Muâviye b. Ebû Süfyân ele geçirilen esirlerin beşte birini Hz. Osmân'a gönderdi ve geri kalanını da ordu içinde tevzî etti. Sicilya'daki zafer nefîcesinde büyük miktarda emtia ve köle edinildi, bu kölelerin ekseriyeti kadındı ve Dimaşk'a götürüldüler. Dimaşk'ta iken kısa bir zaman içinde eski inançlarını, âilelerini, efendilerini, ülkelerini unuttular.*"⁵³

51 *a.g.e.*, p. 43. Krş.: Dionysius of Tel-Mahré, *a.g.e.*, p. 177-178; Agapius, *a.g.e.*, vol. 8, p. 480; Süryânî Mihail, *a.g.e.*, vol 2, p. 442; Ebû'l-Ferec, *a.g.e.*, cilt 1, s. 181; Lewis, *a.g.e.*, p. 55; Lawrence I. Conrad, "The Conquest of Arwâd: A Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East", *The Byzantine and Early Islamic Near East, I, Problems in the Literary Source Material*, ed. Averil Cameron - Lawrence I. Conrad, Princeton-New Jersey, 1992, p. 321-322; Öztürk, a.g.m., *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı2, 2019, s. 606. İbn A'sem'in (*a.g.e.*, cilt 2, s. 367) *Ervâd Adası'nın* fethedilmesi ile ilgili kaydı oldukça enteresandır. İslâm donanması bu seferde 20 gemiyle 4.000 kişiyi ve atları taşımıştır. Müellifin kaydına göre ada Cünâde b. Ebû Ümeyye tarafından ele geçirilmiştir ki Belâzürî (*a.g.e.*, s. 270) 54 (673-674) yılında Cünâde'nin *Ervâd'ı* fethettiğini zikretmektedir. Müellifin kaydı doğru görünmemektedir. Hourani (*a.g.e.*, p. 56) ise İslâm ordusunun kendi başına uzun süre *Ervâd (Arados) Adası'nı* ve Bilâdü's-Şâm kıyılarını ele geçiremediğini çünkü bu bölgelerin İstanbul'dan deniz yolu ile özgürce malzeme temin edebildiğini belirtmektedir.

52 Antartus (Antarsus), Antarados, Konstantia, Tortosa (Tortouse) adlarıyla da anılan Tartûs, Suriye'nin sâhil kesiminde kıyı çizgisinin iki (2) mil kadar yakınında bulunan *Ervâd Adası'nın* karşısında yer alır. Bkz.: Ali Sinan Bilgili, "Tartûs", *DİA*, cilt 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s. 116.

53 Michele Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, vol. I, Firenze 1854, p. 88-90. Aynı müellif

d) Rodos'a Düzenlenen Harekât

Belâzürî⁵⁴ tarafından adaların en verimlişi şeklinde tavsif edilmesi yanında zeytin, üzüm, diğer meyveler ile tatlı suyun bulunduğu takriben 60 mil uzunluğundaki bir cezîre olarak tanımlanan Rodos, Theophanes'e göre; 1 Eylül 653-31 Ağustos 654 tarihleri arasında 6145 hilkat yılında Müslümanların hücumuna mâruz kalmıştır. Bununla birlikte müellif, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın buraya geldiğinde 1.370 yıl evvel inşâ edilmiş Rodos Heykeli'nin [Helios/Colossus]⁵⁵ harap edildiğini ve Urfa'dan gelen Yahûdi bir tâcirin bu heykeli satın alarak bronzunu 900 deveyle taşıdığını ifâde etmektedir.⁵⁶

bir başka eserinde (*Biblioteca Arabo-Sicula*, (Arabic print), Lipsia, 1857, s. 352-353, 525-526) farklı İslâm kaynaklarına istinâden çıkarmanın hicrî 31 (651-652) ve de 33 (653-654) yıllarında gerçekleştiğini, donanmanın 200 gemiden müteşekkil olduğunu ve adada bir ay müddetle ikamet eden Müslümanların pek çok ganîmet elde ettiğini ifâde etmektedir. Ayrıca bkz.: Aleksandr A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes. La Dynastie D'Amorium (820-867)*, Bruxelles, 1935, p. 62-63; Lewis, *a.g.e.*, p. 55; Aziz Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, Edinburg, 1975, p. 1-2; C. Edmund Bosworth, "Arab Attacks on Rhodes in the Pre-Ottoman Period", *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, ed. Yacoub Yousef al-Hijji - Vassilios Christides, Atina, 2002, p. 64. İbn A'sem (*a.g.e.*, cilt 2, s. 362-366) Bilâdü's-Şâm donanmasının 300 gemiyle Sicilya'ya çıkarmada bulunduğunu ve bu seferde mancık kullanıldığını zikretmektedir. Ayrıca Müslümanların elde ettiği birçok ganîmete de değinmektedir. Belâzürî (*a.g.e.*, s. 269) eserinde Sicilya ile ilgili olarak şu cümleyi kaydetmektedir: "Muâviye b. Hudeyc el-Kindî, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halifeliği zamanında Sicilya üzerine yürüdü. Oraya ilk önce savaşa giden odur." Müslümanların Akdeniz'in batısında yürüttükleri cihad hareketleri ve hatta kaynakların aktardığı rivâyetlere göre Endülüs'te fetih faaliyetlerinde buldukları düşünüldüğü zaman Muâviye'nin halife olduktan sonra Sicilya'ya bir donanma göndermiş olması mâkul görünmemektedir. Nitekim kendisi halife olmadan bizâtihi deniz seferlerini başlatan kişi olarak İslâm târihinde yerini almıştır.

54 Theophanes, *a.g.e.*, p. 269.

55 Rodos'taki bronz heykel hakkında bkz.: Süryânî Mihail, *a.g.e.*, vol 2, p. 442-443; Herbert Maryon, "The Colossus of Rhodes", *The Journal of Hellenic Studies*, no. 76, 1956, p. 68-86; Lawrence I. Conrad, "The Arabs and the Colossus", *Journal of the Royal Asiatic Society*, no. 6, 1996, p. 165-187.

56 Theophanes, *a.g.e.*, p. 44. Krş.: Dionysius of Tel-Mahré, *a.g.e.*, p. 180; Agapius, *a.g.e.*, vol. 8, p. 482; Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, p. 85; Süryânî Mihail, *a.g.e.*, vol. 2, p. 442-443; Ebû'l-Ferec, *a.g.e.*, cilt 1, s. 181; Vasiliev, *a.g.e.*, p. 62; Lewis, *a.g.e.*, p. 56; Bosworth, *a.g.m.*, *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, p. 64; Öztürk, *a.g.m.*, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 2, s. 606-607. Agapius (*a.g.e.*, vol. 8, p. 482) ise benzer bilgiler verirken bu çıkarmanın Hz. Osmân'ın halifeliğinin 8. yılında gerçekleştiğini ve Arapların burada bir gözetleme kulesi inşâ ettiklerini zikretmektedir. İbn A'sem (*a.g.e.*, cilt 2, s. 352-354) Muâviye'nin Rodos Adası'na yaptığı seferi Hz. Osmân ile istişâre ederek plânladığını ve Sayda'dan bir rehberin eşliğinde hareket edildiğini zikrederken, Rodos'a varınca buradaki ahâlîyle büyük bir çarpışma yaşandıktan son-

Süryânî Mihail'in kaydına göre ise; “Bizanslıların 965. yılında [yâni 654 yılında], Ebü'l-A'ver amiralliğinde ilerleyen İslâm donanması Kos Adası'na çıkarma yaptı. Adada ikamet eden piskoposun ihânetiyle orayı ve adanın tüm zenginliği ele geçirerek ahâliyi öldürdü. Esirler ganîmet olarak alındıktan sonra adadaki kale harap edildi. Müslüman Araplar, Kos Adası'nın akabinde Girit'e sefer düzenlediler ve bu cezîreyi de yağmaladılar.”⁵⁷

Georg Ostrogorsky oldukça mâkul bir şekilde denizlerde peşi sıra yaşanan bu gelişmeleri şu şekilde yorumlamaktadır: “Muâviye'nin hedefinin daha o zamanlarda bile İstanbul olduğundan şüphe yoktur. Kıbrıs, Rodos, Kos istikameti bunu gayet açık olarak göstermektedir.”⁵⁸ Filhakîka, müellifin yorumu denizlerle ilgili hâdiseler hakkında bu kısımda te'lif edilecek olan üçüncü safhaya geçiş niteliğindedir.

e) İstanbul'a Yapılan Çıkarma

İslâm tarihi kaynakları Müslümanların İstanbul üzerine sefer tertip ettikleri hususunda muhtasar bir şekilde bilgi vermektedirler. Kaydedilen mâlûmata göre; 32 (652-653) senesinde Muâviye b. Ebû Süfyân, yanında hanımı Fâhite binti Karaza ile İstanbul üzerine sefer düzenlemiştir.⁵⁹ İstanbul'a yapılan çıkarma harekâtında Muâviye'nin Kıbrıs'a düzenlediği çıkarma esnâsında olduğu gibi hanımı ile sefere çıktığı görülmektedir. Bu durum Kıbrıs'a yapılan seferden bu zamana değin Hz. Osmân'ın denizlere olan bakış açısında –muhtemelen Müslümanların hayatlarını düşünerek– bir değişim olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte 654 yılında⁶⁰ Müslüman Arapların Bizans başkentine Hz. Osmân devrinde düzenlediği ve felâketle neticelenen hücumunu çağdaş Ermeni müellif

ra adaya girildiği, birçok ganîmet ve esirin elde edildikten sonra donanmanın geri döndüğünü belirtmektedir.

57 Süryânî Mihail, *a.g.e.*, vol. 2, p. 444. Krş.: Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, cilt 1, s. 181; Bosworth, a.g.m., *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, p. 64; Öztürk, a.g.m., *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 2, s. 606.

58 Ostrogorsky, *a.g.e.*, p. 108.

59 Taberî, *a.g.e.*, cilt 4, s. 304; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 136; İbn Kesir, *a.g.e.*, cilt 7, s. 264. Yâ'kübi (*a.g.e.*, cilt 2, s. 158-159) ise Bizans'ın başkentine yapılan seferi şöyle nakletmektedir: “İstanbul'a kadar ulaşarak birçok yerleri fethettiler.” Diğer yandan müellif bu fetihlerin içeriği hakkında bilgi vermemektedir. Constantine Porphyrogenitus (*De Administrando Imperio*, p. 85) Muâviye'nin İstanbul'a sefer düzenlediğini ve Efes, Halikarnas, İzmir yanında Ege Denizi'ndeki bütün şehirleri yakıp yıktığını kaydetmektedir.

60 Müslüman tarihçilerden farklı olarak Ermeni müellif Sebeos bu harekâtın 654 yılında vuku bulunduğunu zikretmektedir.

Sebeos⁶¹ detaylarıyla aktarmaktadır. Benzeri kayıtların olmadığı bilinmekle birlikte VII. yüzyılda yaşamış ve güvenilir bir yazar olarak kabul edilen Sebeos'un Müslüman Arapların Bizans'ın başkenti İstanbul'a düzenledikleri sefer hakkında kaleme aldıklarına bugüne kadar ciddi bir şekilde temas edilmediğini belirtmek yerinde olacaktır. Sebeos, Müslüman Arapların İstanbul'a ilk hücumu hakkında tafsîlâtlı bir anlatım sunmaktadır:

“Doğu’daki tüm askerî birlikler –İran’dan Hûzistan, Hindistan bölgesinden, Mezopotamya ve Mısır’dan– Şam’da bulunan, mütemekkin ordu kumandanı Muâviye’nin yanında toplandı. İskenderiye’de ve tüm kıyı şehirlerinde savaş gemileri hazırladılar. Gemileri silâhlarla ve teçhizatla⁶² doldurdular. Her birinde 1.000 özel süvârinin olduğu 300 adet büyük gemi vardı. 5.000 adet hızlı hareket edebilen [lojistik] geminin inşâ edilmesini emretti ve süratli hareket edilebilsin diye içlerine birkaç adam yerleştirildi, her gemi 100 asker kapasitesindeydi. Böylece bu [lojistik] gemiler büyük gemilerin etrafında oluşacak dalgalar üzerinde hızlıca ileri geri hareket edebileceklerdi. Kendisi askerleriyle Kadıköy’e [Chalcedon] yürürken, bu gemiler de denizden hareket etti. Girdiği bütün bölgelerde ülkenin tüm sâkinleri, kıyıdağıklar, dağdakiler ve ovağıklar kendisine itâat ettiler. Diğer yandan ise [II.] Konstans’ın [hükümdarlığının] 13. yılında Bizanslılara⁶³ âit ordunun bir bölümü şehri muhâfaza etmek için İstanbul’a girdi ve Kadıköy’e ulaştı. Birçok hafif gemi kıyıda hazır bekletildi, böylelikle çok ağır gemiler Kadıköy’e vardıklarında hemen yardımlarına gidebilirler ve destek sağlayabilirlerdi. Krallarının mektubu şehre, [II.] Konstans’a götürüldü. İmparator, mektubu aldı ve Tanrı’nın evine gitti. Başarısızlığa uğradığını düşünüp şöyle dedi: ‘Gör Tanrım! Hagarenlerin/Hacerîlerin⁶⁴ sana yaptığı aşağılamaları! Sana güveniyoruz, merhâmetin üzerimizde olsun. Yüzlerini hakaretle doldur ve Tanrım, senin adını ansınlar! Onları rezil et ki dâima sessiz kalsınlar ve utançlarından acınası hâle gelsinler! Seni Tanrı olarak bilsinler ve sâdece senin tüm dünya üzerinde olabileceğini bilsinler!’ Tacını başından alıp kendisine âit mor renkli cübbesini

61 VII. yüzyılda yaşamış olan Sebeos’un doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte hayatı ve eseri hakkında bkz.: *The Heritage of Armenian Literature: From the Sixth to Eighteenth Century*, ed. Agop J. Hacikyan - Gabriel Basmajian vd., vol 2, Detroit, 2002, p. 81-83; Gabriel Soutanian, *The History of Bishop Sebēos: Redefining a Seventh-Century Voice from Armenia*, Londra, 2007.

62 Tercüme metinde top olarak kaydedilmektedir. Ayrıca 883 numaralı dipnota bakılabilir.

63 Tercüme metinde Roma denilmektedir.

64 Hıristiyan kaynaklarında, Hz. İsmail’in annesi Hâcer’den ötürü, İslâm’ı ve Müslümanları tanımlamak için kullanılan bu kelime için bkz. John V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York, 2002, p. 10-11.

çıkarpıp çuval bezini giydi, küllere oturdu ve Ninova'ya [Ninevâ] yakışır tarzda İstanbul'da oruç tutulmasını emretti. Beklenen büyük gemiler tüm küçük gemiler ve malzemeleriyle İskenderiye'den Kadıköy'e varmıştı. Ateş kuvveti için gemiye mancınık ve silâhlar, fırlatılmak üzere taş, ok ve sapanlar istiflenmişti. Böylece kentin surlarına ulaştıklarında kolayca kulelerin tepesinden duvarlara inip şehre girebilirlerdi. [O] gemilerine sıralar hâlinde durmalarını ve kente saldırmalarını emretti. Karadan yaklaşık iki iskele mesâfesinde olduklarında Tanrı'nın gücü görülebilirdi. Tanrı, sert bir rüzgârın şiddetiyle gökyüzünden aşağıya baktı ve orada bir fırtına oldu, büyük bir fırtına ve deniz derinlerle karıştı. Dalgalar, çok yüksek dağların doruklarına çıkar gibiydi ve rüzgâr onların çevrelerinde esip bulutlar gibi göğe yükseldi. Kuleler çöktü, ağır silâhlar yok oldu, gemiler parçalandı ve çok sayıda asker denizin derinliklerinde boğuldu. Hayatta kalanlar, denizin dalgalarındaki gemilerden kalanlara sığındılar. Dalgaların bir ileri bir geri vurmalarıyla etrafa saçılmışlar ve deniz ağzını açmış onları yutmuştu. Geriye onlardan hiçbirisi kalmadı. Aynı günde dini bütün [İmparator II.] Konstans'ın duaları sâyesinde Tanrı'nın yükselen kolunun yardımıyla şehir kurtulmuştu. Altı gün boyunca rüzgârın şiddeti ve denizdeki fırtına dinmedi. İsmâîliler (Araplar), Tanrı'nın elinin şiddetini gördüğünde umutları yok oldu. Kadıköy'ü geceleyin terk ederek kendi topraklarına döndüler. Kapadokya'daki diğer ordu, Bizans ordusuna saldırdı fakat Bizanslılar onları hezîmete uğrattılar. Sonbahar bitip kış yaklaşıırken Arapların ordusu gelip Dvin'de üs kurdu. Hedefleri bu defa İber bölgesiydi. Tehditkâr bir mesajla görüştüler; ülkelerini ya kendilerine teslim edeceklerdi ya da ülkelerinden ayrılacaklardı. Ancak, bu tehdide boyun eğilmedi ve savaşarak karşılık vermek için hazırlanıldı. Bu sebeple Araplar kendileriyle muhârebe etmek ve onları yok etmek için harekete geçtiler. Yola çıktıklarında kış önlerine çıktı ve hava soğuktu.”⁶⁵ Bu ya da buna benzer bir kaydın herhangi bir Bizans tarihçisi tarafından zikredilmediği bilinmektedir; bununla birlikte Sebeos'un ifâde ettiği bilgiler mübalâğalı görünmektedir. Öte yandan düzenlenen seferin yılı her ne kadar farklı kaydedilmiş olsa da, devrin çağdaşı Ermeni müellif Sebeos ile İslâm kaynaklarının kaydettiği mâlûmatın müşterek yanı, Muâviye'nin İstanbul önlerine gidecek düzeyde güçlü bir donanma tesis ettiği gerçeğidir.

65 *The Armenian History Attributed to Sebeos*, p. 143-146, 274-276. Ayrıca Muâviye'nin bir diğer İstanbul seferi ve Bizans'ın ateşli silâhlarla elde ettiği galibiyeti hakkında bkz.: Sebeos, *a.g.e.*, p. 111-112, 259-262. Gerçekleşen 654 yılındaki bu sefer hakkında Shaun O'Sullivan (“Sebeo's Account of an Arab Attack on Constantinople in 654”, *Byzantium and Modern Greek Studies*, vol. 28, 2004, p. 75-76) şunları kaydetmektedir: “654 yılındaki saldırı, Araplarla çatışmaya girmiş olan filonun başındaki kişi olan II. Konstans için bir zaferle neticelendi. Sebeos, II. Konstans'ın hükümdarlığında önem verdiği monofizit öğretisinin güçlü bir savunucusuydu. Daha sonraları ise Bizans tarihinde bu grupların öğretileri yok edilecekti.”

III) *Zâtü's-Savâri* Deniz Muhârebesi [31 (652) veya 34 (655)]

Müslümanların peşi sıra Akdeniz'de düzenledikleri bütün bahrî çıkarmalar Bizans'ı ihtiyatlı olmaya ve denizdeki hâkimiyetini muhâfaza etmek için harekete geçemeye zorlamış görünmektedir. Yaşanan tüm gelişmeler netîcesinde Bizans İmparatorluğu ile İslâm Hilâfeti donanma kuvvetleri arasında *Zâtü's-Savâri* Savaşı vuku bulmuştur.

Gemi direklerinin çokluğundan dolayı "*Zâtü's-savâri*" (savârî: gemi direkleri) olarak adlandırılan muhârebe, Arapça kaynaklarda *Zü's-savâri*, *Gazvetü's-savâri* olarak da zikredilmektedir. Hz. Osmân döneminde Suriye (Şâm) Vâlisi Muâviye b. Ebû Süfyân ve Mısır Vâlisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh sâhil kentlerini ve ele geçirilen toprakları korumak, Bizanslıların Akdeniz'deki gücünü kırmak amacıyla deniz seferlerine çıkmak üzere kuvvetli bir donanma inşâ ettiler. *Zâtü's-Savâri* Muhârebesi'nin hemen öncesinde Muâviye'nin İstanbul üzerine bir sefer hazırlığında olduğunu gören Trablusşamlı Hıristiyan iki kardeş kendilerine katılanlarla berâber şehirde birçok kişiyi öldürüp buradaki filoyu yaktıktan sonra Bizans'a sığınmıştı. Yaşanan bu durum üzerine Muâviye, güçlü bir filo teşkil etmek için Mısır Vâlisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile iş birliği yaptı. Kısa zamanda İskenderiye Tersânesi'nde çok sayıda savaş gemisi inşâ eden Abdullah b. Sa'd, 200 gemiden müteşekkil Bilâdü's-Şâm ve Mısır filoları ile Akkâ'dan kuzeybatı yönünde denize açıldı. Donanmanın ikinci kumandanı Muâviye adına Büsr b. Ebû Ertât idi. İslâm filosu Güney Anadolu'daki Likya bölgesinde yer alan Phoenix (günümüzde Finike)⁶⁶ açıklarında 500 gemiden oluşan Bizans donanmasıyla karşılaştı. Müslümanların teklifi üzerine o gece herhangi bir saldırı olmadı. Muhârebe başlamadan evvel Abdullah b. Sa'd, gemileri muhârebe nizâmına soktu ve yaptığı konuşmayla askerlerini cesâretlendirdi. Bizans donanması bizzat İmparator II. Konstans tarafından sevk ve idâre edilmekteydi. Henüz şafak sökmeden başlayan savaşta Müslümanlar, yakın mesâfeden çarpışmayı tercih ederlerken Bizanslılar belli bir uzaklıktan muhârebe etmek istediler. Önce oklar, mızraklar atıldı ve ardından Bizans gemilerinin safları yarılana kadar karşılıklı olarak taşlar fırlatıldı. Bu sırada Müslümanlar, düşman gemilerinin teçhizatını imhâ etmek ve yelkenlerini kesmek için uzun kancalar kullandılar; kendi gemileriyle Bizans gemilerini halat ve zincirlerle birbirine bağlayıp göğüs göğüse bir çarpışmaya giriştiler. Harp öğle vaktine doğru sona erdiğinde kaynakların bildirdiğine göre, deniz dökülen kanlarla kızıla boyanmış ve gemilerin

66 Bâzi İslâm kaynaklarında bu savaşın İskenderiye açıklarında cereyan ettiği de zikredilmektedir. Bu konu hakkında bkz.: Suâd Mâhir, *el-Bahriyye fî Mısri'l-İslâmiyye ve Âsârüha'l-Bâkiyye*, Cidde, 1979, s. 84.

yıkılan direkleri her yeri kaplamıştı. Bu muhârebede Bizanslılardan 20.000 kişi ölmüş, Müslümanlar da fazlasıyla zâiyat vermişti. Müslümanların kesin zaferiyle neticelenen savaşta İmparator II. Konstans ise, askerlerinden birinin imparator kılığına girmesi ve kendisinin onun kıyâfetlerini giyip başka bir gemiye binecek kaçmasıyla esir düşmekten kurtuldu ve önce İstanbul'a, oradan da Sicilya'ya gitti. Muhârebenin tarihi konusunda İslâm kaynaklarında 31 (652) veya 34 (655) seneleri verilmektedir. Bizans tarihçisi Theophanes [Turtledove tercümesi] eserinin 45. sayfasında⁶⁷ bu savaşı 6146 hilkat yılı (1 Eylül 654-31 Ağustos 655 tarihleri arasında) hâdiseleri içinde anlatmaktadır.⁶⁸

Öte yandan Arap donanmasının bu büyük zaferi, takrîben 10 senedir iki taraf arasında vuku bulan son deniz muhârebesidir. İlâveten Müslümanlar zaferlerini devam ettiremediler. Öte yandan, Bizanslılar da denizde üstünlüğü yeniden ele geçirmeye kalkışmadılar. Bu durumun sebebi ise her iki tarafta da mevcut olan iç sıkıntılardı.

Netîce îtibârıyla Hz. Osmân devrinde yürütülen denizcilik faaliyetleriyle ilgili mülâhazalar şunlardır; İslâm'ın doğuşuyla birlikte Akdeniz'deki hâkimiyet Araplar ve Bizanslılar arasında paylaşıldı. Bilhassa 28-34 (649-655) yılları arasında Müslüman Araplar denizde sürdürmüş oldukları başarılı seferler, çıkarma harekâtları ve yaptıkları antlaşmalar ile Akdeniz'in "*Bizans Gölü*" olma dönemi sonlandırmış görünmektedir. Nitekim Arapların Bilâdü's-Şâm ile Mısır'ı ele

67 Theophanes'in mevcut iki İngilizce çevirisinde mütercimler tarafından 6146 hilkat yılının milâdî karşılığı farklı şekilde kaydedilmiştir. Mango-Scott tercümesinde bu yılın milâdî karşılığı 653-654 yılı yazılmıştır. Bkz.: Theophanes Confessor, *Khronographia, The Chronicle of Theophanes Confessor-Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, trans. to English Cyrill Mango - Roger Scott, Oxford, 1997, p. 481.

68 Bkz.: Murat Öztürk, "Zâtüssavâri", *DİA*, cilt 44, İstanbul, TDV Yayınları, 2013, s. 152-153. Tarihe yön veren bahrî savaşlardan biri olarak kabul edilen *Zâtü's-Savâri Deniz Muhârebesi* hakkında Arapça, Grekçe ve Süryânice kaynakların verdiği bilgiler ışığında İsmail Koçuk ile müştereken te'lif ettiğimiz oldukça hacimli çalışma 2019 yılında teslim edilmiş olup, Prof. Dr. Osman Özgüdenli editörlüğünde hazırlanan kitapta yayımlanacaktır. Bu savaş hakkında ayrıca bkz.: Yûsuf 'Abbâs Hâshmî, "Dhātu's-Sawārī: A Naval Engagement between the Arabs and Byzantines", *Islamic Culture*, vol. 6, 1961, p. 55-64; Andreas N. Stratos, "The Naval Engagement at Phoenix", *Charanis Studies, Essays in Honor of Peter Charanis*, New Brunswick - New Jersey, 1980, p. 229-247; Vassilios Christides, "The Naval Engagement of Dhāt as-Sawārī A. H. 34/A. D. 655-656 A Classical Example of Naval Warfare Incompetence", *Byzantina*, vol. 13, no. 2, Selânik, 1985, p. 1331-1345; Christides, Vassilios, "The Naval Battle of Dhāt al Şawārī Revisited (ca 653, 654 or 655)", *Maritime Contacts of the Past, Deciphering Connections amongst Communities*, ed. Sila Tripathi, New Delhi, 2014, p. 513-531; C. E. Bosworth, "Dhāt al-Sawārī", *EP*, vol. 12, p. 221-222.

geçirmesi ve Müslümanların Kıbrıs'a ortak olması sebebiyle Akdeniz'de bulunan adalarda İslâm donanmasının yürüttüğü faâliyetler dolayısıyla Bizans'ın prestiji ciddi bir şekilde sarsıldı.

İslâm denizciliğinin gelişiminde Muâviye b. Ebû Süfyân'ın katkısı azımsanamayacak derecede fazladır. Nitekim Hz. Osmân zamanında Muâviye'nin ısrarı ile tesis edilen İslâm donanması Akdeniz'de peyderpey seferlerde bulunulmasının yanı sıra daha önce sâhil kentlerinde var olan denizcilik geleneklerine hızlı bir şekilde uyum sağlayıp gitgide bir gelişim gösterdi. Öyle ki, Muâviye'nin denizlerde ardı ardına tertip ettiği seferler, Bizans İmparatorluğu'nu bu duruma bir önlem alma ve belki de son verme mâhiyetinde devâsâ bir donanmayla harekete geçmek mecbûriyetinde bıraktı. En nihâyetinde 655 senesi îtibâriyle, Bizans İmparatorluğu yalnızca doğudaki en kıymetli şehirlerini kaybetmekle kalmamış, bununla birlikte önceki yüzyıl boyunca hükmü altında bulunan Akdeniz'de yeni, başka bir dine sâhip ve süratle genişleyen, büyüyen bir rakibi de karşısında bulmuştu.

Kaynakça

Abdülalîm, Enver, *el-Milâha ve 'Ulümü'l-Bahr 'İnde'l-'Arab*, Kuveyt, 1979.

Adevî, İbrahim, “Neş’etü Esâtîli’ d-Düveli’l-‘Arabiyye fî Şarki’l-Bahri’l-Mütavassıt”, *el-Mecelle*, cilt 19, 1958.

Agapius, *Kitab al-Unvan - Histoire Universelle : Patrologia Orientalis*, trans. to French Alexandre Vasiliev, part 2, vol. 8, Paris, 1912.

Ahmad, Aziz, *A History of Islamic Sicily*, Edinburg, 1975.

Amari, Michele, *Biblioteca Arabo-Sicula*, (Arabic print), Lipsia, 1857.

_____, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, vol. I, Firenze 1854.

Aycan, İrfan, “Ebü’l-A‘ver”, *DİA*, cilt 10, İstanbul, TDV Yayınları, 1994.

Aydın, Hatice, “Bizans Kaynağı Theophanes Confessor’un Kroniğinde Türkler: 284-813 (Açıklama, İnceleme, Değerlendirme)”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Beihammer, Alexander D., “The First Naval Campaign of the Arabs against Cyprus (649, 653): A Reexamination of the Oriental Source Material”, *Graeco-Arabica, IX-X*, ed. George K. Livadas, Atina, 2004.

_____, “Zypern und die Byzantinisch-Arabishe Seepolitik vom 8. bis zum Beginn des 10. Jahrhunderts”, *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in The Gaps of Maritime History*, ed. Yacoub Yousef al-Hijji - Vassilios Christides, Atina, 2002.

Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân: Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul, 2013.

Bilgili, Ali Sinan, “Tartûs”, *DİA*, cilt 40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011.

Bosworth, C. Edmund, “Arab Attacks on Rhodes in the Pre-Ottoman Period”, *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, ed. Yacoub Yousef al-Hijji - Vassilios Christides, Atina, 2002

_____, “Dhât al-Sawārî”, *EF*, vol. 12.

Bowen, Richard LeBaron, “Maritime Superstitions of the Arabs”, *American Neptune*, no. 15, 1955,

Bozkurt, Nebi, “Bahriye”, *DİA*, cilt 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, Beyrut, 2002.

Butler, Alfred J., *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford, 1902.

Christides, Vassilios, "Arab-Byzantine Struggle in the Sea: Naval Tactics (7th-11th Centuries A. D.): Theory and Practice", *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, ed. Yacoub Yousef al-Hijji - Vassilios Christides, Atina, 2002.

_____, "Navies, Islamic", *Dictionary of the Middle Ages*, ed. Joseph R. Strayer, vol. 9, New York, 1989.

_____, "The Coastal Towns of Bilād al-Shām at the Time of the Rāshidūn (632-661). Defence and Trade", *Epeteris tou Kentrou Epistemonikon Ereunon 13-16 (1984-1987)*, Atina, 1988.

_____, "The Naval Battle of Dhāt al Şawāri Revisited (ca 653, 654 or 655)", *Maritime Contacts of the Past, Deciphering Connections amongst Communities*, ed. Sila Tripathi, New Delhi, 2014.

_____, "The Naval Engagement of Dhāt as-Sawāri A. H. 34/A. D. 655-656 A Classical Example of Naval Warfare Incompetence", *Byzantina*, vol. 13, no. 2, Selânik, 1985.

_____, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, Nicosia, 2006.

Conrad, Lawrence I., "Islam and the Sea: Paradigms and Problematics", *Al-Qantara*, vol. 23, no. 1, 2002.

_____, "The Arabs and the Colossus", *Journal of the Royal Asiatic Society*, no. 6, 1996.

_____, "The Conquest of Arwād: A Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East", *The Byzantine and Early Islamic Near East, I, Problems in the Literary Source Material*, ed. Averil Cameron - Lawrence I. Conrad, Princeton-New Jersey, 1992.

Demirkent, Işın, "Kıbrıs (Tarih)", *DİA*, cilt 25, İstanbul, TDV Yayınları, 2002.

Dikigoropoulos, A. I., "Cyprus 'betwixt Greeks and Saracens' A.D. 647-965", (Unpublished PhD Thesis), Oxford University, Oxford, 1961.

Dionysius of Tel-Mahré, *Chronicle, The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, trans. to English Andrew Palmer, Liverpool, 1993.

Ebû Davud es-Sicistani, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi, *Kitâbü's-Sünen*, nşr. Muhammed Avvâme, Cidde, 1998.

Ebû'l-Ferec, *Chronicon Syriacum, Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, cilt 1, Ankara, 1945.

Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Târihi'l-Beşer*, nşr. Muhammed Zeynuhum 'Azab vd., cilt 1, Kahire, t.y..

Ebü'l-Kāsım ibn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, nşr. Abdülmü'nim Âmir, Kahire, t.y.

Elias of Nisibis, *Chronographia, La Chronographie d'Élie Bar-Şinaya*, trans. to French Louis - Joseph Delaporte, Paris, 1910

Elijah Bar Shinajah (İngilizce Elias of Nisibis), *Chronographia*, Fransızca trc. Louis-Joseph Delaporte, *La Chronographie d'Élie Bar-Şinaya*, Paris 1910.

el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, nşr. R. Guest, Kahire, t.y.

Eutychius Patriarchae Alexandrini, *Annales*, trans. from Latin Pococke, *Patrologia Graeca*, CXI, Paris, 1863.

Fahmy, 'Aly Mohamed, *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)*, London, 1950.

Hamîdullah, M., "Endülüs'ün (İspanya) Hz. Osman'ın Halifeliği Sırasında -Hicrî 27 Yılında- Fethi", *Kocaeli İlähiyat Dergisi*, çev. Selahattin Polatoğlu, cilt 2, sayı 1, Haziran 2018.

_____, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, cilt 1, İstanbul, 1980.

_____, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, 1998.

_____, *Hz. Peygamberin Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1962.

Hâşhmî, Yûsuf 'Abbās, "Dhātu's-Sawārî: A Naval Engagement between the Arabs and Byzantines", *Islamic Culture*, vol. 6, 1961.

Hill, George, *A History of Cyprus*, vol. 1, Cambridge, 2010.

Hillenbrand, Carole, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Edinburg 1999.

Hourani, George F., *Arab Seafaring*, Princeton 1995.

İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, nşr. 'Ali Şîrî, cilt 2, Beyrut, 1411.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, cilt 1, İstanbul, 2005.

İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, cilt 7, İstanbul, 1994.

İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Halil Me'mûn Şiha, Beyrut, 1996.

İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsil*, nşr. Muhammed el-Arâyişî - Ahmed el-Hebâbî, Beyrut, 1988.

İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, cilt 1, nşr. Heyet, Kahire, t.y.

İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, cilt 3, İstanbul, 1986.

_____, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. Beşir Eryarsoy, cilt 2, İstanbul, 1986.

Kallek, Cengiz, “Mil”, *DİA*, cilt 30, İstanbul, TDV Yayınları, 2005.

Kelpetin, Mahmut, “Hz. Ömer Dönemi Irak Fetihleri”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, cilt 1, Sivas, 2018.

_____, *Hz. Ömer*, İstanbul, 2021.

Khalilieh, Hassan S., *Islamic Maritime Law-An Introduction*, Leiden – Boston – Köln, 1998.

_____, “Navigation”, *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopaedia*, ed. Josef W. Meri, vol. 2, New York – London, 2006.

Kyrris, Costas P., “The Nature of the Arab-Byzantine Relation in Cyprus from the Middle of the 7th to the Middle of the 10th Century A. D.”, *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies III*, Atina, 1984.

Lewis, Archibald Rose - Runyan, Timothy J., *European Naval and Maritime History, 300-1500*, Bloomington, 1990.

Lewis, Archibald Rose, “Byzantine and Moslem Shipping in the Mediterranean, 500-1250”, *The American Neptune*, no. 47, 1987.

_____, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*, Princeton - New Jersey, 1951.

Mâhir, Suâd, *el-Bahriyye fi Mısri'l-İslâmiyye ve Âsârüha'l-Bâkiyye*, Cidde, 1979.

Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-(fi) Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*, nşr. Muhammed Zeynehüm - Mediha eş-Şarkâvî, cilt 1, Kahire, 1998.

Maryon, Herbert, “The Colossus of Rhodes”, *The Journal of Hellenic Studies*, no. 76, 1956.

Mazzaoui, Michel M., “The Conquest of Alexandria according to the Early Arab Historians: A Critical Appraisal”, *Graeco-Arabica*, ed. Vassilios Christides, vol. 5, Atina, 1993.

Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul, 1992.

Nadvî, Syed Sulaimân, *The Arab Navigation*, trans. to English Syed Şabâhud-dîn 'Abdur Raḥmân, Lahore, 1966.

O'Sullivan, Shaun, “Sebeo's Account of an Arab Attack on Constantinople in 654”, *Byzantium and Modern Greek Studies*, vol. 28, 2004.

Odetallah, Rashad Khoury, “The Two Arab Conquests of Alexandria (22/642 and 25/645)”, *Treasures of Arab-Byzantion Navigation*, Atina, 2004.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1999.

Özaydın, Abdülkerim, “Câr”, *DİA*, cilt 7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Ankara, 2012.

Özkaya, Hakan, “Kıbrıs’ta Hâkimiyet Mücadelesi (648-1571)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Özkuyumcu, Nadir, “Râşid Halifeler Döneminde Yapılan Deniz Seferleri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti 2: Râşid Halifeler Dönemi*, (içinde), ed. Ahmet Önkâl - Mehmet Ali Kapar, İstanbul, 2018.

Öztürk, Murat, “İhtiyat mı? Korku mu?” Hz. Ömer’in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı”, *Tarih Dergisi*, sayı 72, Aralık 2020.

_____, “Bar Hebraeus’un Kronografyası’nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 2, 2019.

_____, “Fâtımîler’in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

_____, “Zâtüssavâri”, *DİA*, cilt 44, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.

Paulus Diaconus, *Historia Miscella*, (part 1), *Patrologia Latina*, ed. J. P. Migne, XCV.

Pirenne, H., *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 2006.

_____, *Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, 2000.

Planhol, Xavier de, “Islam and the Sea, The Causes of a Failure”, *Interpreting Islam*, ed. Hastings Donnan, London, 2002,

Porphyrogenitus, Constantine, *De Administrando Imperio*, trans. to English R. J. H. Jenkins, Washington, 1967.

Porphyrogenetos, Constantinos, *De Thematibus*, ed. A. Pertusi - Citta del Vaticano, 1952.

Pryor, John H., - Jeffreys, Elizabeth M., *The Age of ΔΡΟΜΩΝ, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill, Leiden - Boston, 2006.

Rûsan, M. A., “Neş’etü Tatavvuri’l-Ustûli’l-İslâmî fi Zamâni Halife Osmân b. Affân”, *Mecelletü Mişkât li’l-‘Ulûmi’l-İçtimâiyye ve’l-İnsâniyye*, cilt 2, sayı 1, 2015.

Sâlim, Abdülaziz, *Târîhu’l-Bahriyyeti’l-İslâmiyye fi Mısr ve’ş-Şâm*, Beyrut, 1981.

Sebeos, *The Armenian History Attributed to Sebeos*, trans. to English with notes R. W. Thomson, historical commentary by James Howard-Johnston, Liverpool, 1999.

Soultanian, Gabriel, *The History of Bishop Sebêos: Redefining a Seventh-Century Voice from Armenia*, Londra, 2007.

Stratos, Andreas N., “The Naval Engagement at Phoenix”, *Charanis Studies, Essays in Honor of Peter Charanis*, New Brunswick - New Jersey, 1980.

Süryânî Mihail, *Kronik, Chronique de Michel le Syrien-Patriarche Jacobite d’Antioche (1166-1199)*, trans. to French J. B. Chabot, vol 2, Paris, 1901.

Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, nşr. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim, cilt 4, Kahire, t.y.

The Heritage of Armenian Literature: From the Sixth to Eighteenth Century, ed. Agop J. Hacikyan - Gabriel Basmajian vd., vol 2, Detroit, 2002.

Theophanes Confessor, *Khronographia, The Chronicle of Theophanes Confessor-Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, trans. to English Cyrill Mango - Roger Scott, Oxford, 1997.

_____, *Khronographia, The Chronicle of Theophanes, An English Translation of Anni Mundi 6095-6305 (A. D. 602-813)*, trans. to English Harry Turtledove, Philadelphia, 1982.

Thompson, Ambler, *Guide for the Use of the International System of Units (SI)*, Gaithersburg, 2008.

Tolan, John V., *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York, 2002.

Vasiliev, Aleksandr A., *Byzance et les Arabes. La Dynastie D’Amorium (820-867)*, Bruxelles, 1935.

Ya’kübî, *Târîhu’l-Ya’kübî*, nşr. Muhammed Sâdik Bahrülulum, cilt 2, Necef, 1964.

Ekler

Resim 1. Suriye’deki Tartûs Őhrinin takrîbî iki mil kadar ağıında bulunan Ervâd Adası (Fotoğraf: Murat Öztürk)

Resim 2. Ervâd Adası’ndan bir görüntü (Fotoğraf: Murat Öztürk)

Resim 3. Hz. Ömer devrinde Bizans İmparatorluğu'yla yapılan ve Müslüman Arapların peyderpey Bilâdü's-Şâm'ın sâhil şehirlerini ele geçirmesine vesile olan Yermük Muhârebesi'nin (h. 15 / m. 36) vuku bulunduğu bölge.

[Suriye'nin Der'â kenti / İslâm denizcilik tarihi için dönüm noktası]
(Fotoğraf: Murat Öztürk)

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

